

INTEGRACIÓ I TRANSFORMACIÓ DE LES COMUNITATS IBÈRIQUES DEL MARESME DURANT EL S. II-I AC: UN MODEL DE ROMANITZACIÓ PER A LA CATALUNYA LITORAL I PRELITORAL

Romanització, Catalunya, cadastres, indígenes, territori.

Oriol Olesti i Vila*

A partir del estudio de la evolución histórica del territorio del Maresme (Barcelona) durante el s. II-I a.C., y los paralelos detectados en otras comarcas vecinas, se propone un modelo de interpretación del proceso de romanización en estas áreas, donde destaca el papel especialmente activo y relevante del mundo indígena.
Romanización, Catalunya, cadastros, indígenes, territorio.

Based on the study of the historical evolution of the territory of Maresme (Barcelona) during the 2nd and 1st centuries BC, and the parallel evidence from neighbouring counties, we propose a model for the interpretation of the Romanisation of the area, in which the indigenous population played a particularly active and relevant role.
Romanisation, Catalonia, cadasters, indigenous population, territory.

A partir de l'étude de l'évolution historique du territoire du Maresme (Barcelone) durant les IIème et -Ier siècles avant J.C. et les similitudes détectées dans les régions avoisinantes, il est proposé un modèle d'interprétation du processus de romanisation de ces zones d'où il ressort le rôle particulièrement actif et important du monde indigène.

Romanisation, Catalogne, cadastres, indigènes, territoire.

55

En els darrers anys les recerques històriques i arqueològiques desenvolupades a l'àrea de Catalunya han permès copsar la complexitat del procés de romanització d'aquests territoris, més enllà de la visió lineal i homogènia que predominava fins fa algun temps.¹ De tota manera, aquesta diversitat de recerques no ens ha de fer perdre de vista alguns aspectes generals que semblen reflectir-se en la major part d'aquestes àrees, i que ens remetien a unes pautes d'intervenció romanes força coherents, adaptades en cada territori als objectius pretesos i a les realitats indígenes preexistents.

En aquest article reprenem l'estudi de les transformacions sofertes durant el procés de romanització a l'àrea del Maresme, territori que ja ha estat objecte d'alguns treballs nostres (Olesti 1992; 1993; 1995). Establim també un seguit de paral·lelismes amb àrees properes i històricament molt lligades, com algunes comarques costaneres o prelitorals catalanes, sense pretendre, però, un ànim d'exhaustivitat i limitant-nos a les més ben conegudes. De l'anàlisi d'aquestes transformacions creiem que es poden extreure algunes interpretacions significatives, que poden ajudar a construir un model d'interpretació més general.

* Prof. d'Història Antiga, UAB i UOC. Recerca feta en el marc del projecte DGICYT PB96-1215

1.- Vegeu per exemple Prevosti 1981, Mayer/Rodà 1986, Prevosti et alii 1987, Guitart 1994, Prevosti 1995, Keay 1996, Cerdà et alii 1997, Pera 1997, Olesti 1997 i 98, Sanmartí 1998, Prieto 1998. Cal destacar les excavacions d'urgència, en especial les vinculades a les grans obres d'infraestructura, entre altres Prevosti 1995, Morer et alii 1997, Martín (en premsa). Agraïm al Servei d'Arqueologia les facilitats donades per a la consulta de les memòries d'intervenció dels jaciments, així com a T. Naco i A. Martín per la consulta de les seves publicacions en premsa.

EL S. IV-III AC: EL MÓN LAIETÀ

Analitzem breument en primer lloc quina era la situació prèvia al contacte directe amb Roma de les comunitats ibèriques de l'àrea del Maresme, per posteriorment anar analitzant els canvis produïts al llarg del s. II-I aC.

Cal dir d'entrada que aquest territori no es correspon als límits de cap entitat política o ètnica ibèrica, ja que els límits de la Laietània, l'ètnia a la qual pertanyien els ibers de la comarca, englobaven un territori superior. De tota manera ens trobem en l'àrea central d'una comunitat articulada a partir del nucli de Burriac, amb uns límits territorials difícils de definir però que englobaven almenys el Maresme i part de l'àrea del Vallès, coherent per tant com a objecte d'estudi.

Aquesta entitat estructurarà el seu territori bàsicament a partir dels poblats (*oppida*) ubicats a ambdues vessants de la serralada litoral, una part dels quals ja eren emmurallats des del s. IV-III aC. (Olesti 1995). Ens referim a nuclis com Burriac, Cadira del Bisbe, Turó Gros de Cèllec, Turó del Vent, Castellruf, Torre dels Encantats, Puig Castell i Montpalau.

No es tracta, però, d'*oppida* d'igual envergadura. Hi ha nuclis de diferents dimensions, que semblen implicar l'existència d'unes relacions d'interdependència i subordinació entre ells. Podem parlar d'una forta jerarquització, on destaca el paper de Burriac (Cabrera), que era ja en aquest moment un veritable centre polític, com ho indica l'existència al seu voltant de diverses àrees de necròpolis (García 1998), una impressionant àrea d'emmagatzematge en sitges, l'únic santuari ibèric documentat de tota la comarca (cova del Montcabrer), i finalment la pròpia superfície del nucli (unes 10 ha), sense paral·lels coneguts a la Laietània. Tot això fa que calgui atribuir a Burriac, o més ben dit, a tot el conjunt de la vall de Cabrera -veritable "conurbació" ibèrica-, no sols un paper de capitalitat respecte del territori ibèric del Maresme, sinó una influència que arribava més enllà. Esdevingué un centre de poder de primer ordre, que com a tal exercirà una funció de control i centralització de la producció i del comerç.

Tot i ser el tipus d'hàbitat més important, però, l'hàbitat en *oppida* no fou l'únic. A la vall de Cabrera, a la plana de Mataró i en algunes elevacions a prop de la costa, s'han documentat àrees d'activitat d'aquest

moment. Es tracta d'establiments situats sobretot a l'àrea de vessant, que documenten un tipus d'ocupació més ambiciosa del territori. La major part dels que coneixem comporten la presència de grup de sitges (en algunes zones -com a la Vall de Cabrera- d'una gran capacitat d'estocatge d'excedent), però altres no en tenen, i cal pensar en nuclis rurals de diversa funcionalitat. Predominen sobretot a mitja alçada, no gaire sovint per sota dels 100 m. s.n.m., coincidint significativament amb les zones de cultiu de secà, evitant les àrees de dejecció de les rieres.

També en aquest moment existien a la comarca tallers ceràmics de gran envergadura. En coneixem tres: Can Vilà (Premià), St. Simó/Sta. Cecília (Mataró), i el testimoniat a St. Vicenç de Montalt per les sitges de Can Jordi. Eren productors de peça ibèrica però sobretot d'àmfora de boca plana. Desconeixem encara amb seguretat quin era el contingut d'aquestes àmfores, però en qualsevol cas el pes d'aquestes produccions en el conjunt de la cultura material ibèrica ens indica que eren contenidors d'un producte primordial, i per tant molt probablement d'origen agrícola.² La distribució dels forns amfòrics ens permet pensar en un fenomen de concentració de la producció ceràmica en pocs tallers, i per tant en un sistema productiu tendent a la centralització de la producció i, possiblement, també de la distribució. No sembla casual la relació de proximitat espacial que s'estableix entre l'*oppidum* de la Cadira del Bisbe i el forn de Can Vilà (Premià), Burriac i Sta. Cecília, i Torre dels Encantats amb Can Jordi (Olesti 1995, 197). La ubicació dels tallers i forns, que té en compte lògicament les necessitats d'aprovisionament dels recursos com l'argila i l'aigua, sembla força determinada també per la distribució dels propis *oppida*.

Aquest fenomen podria estar també relacionat amb l'existència -no casualment bastant a prop d'aquests forns- de conjunts importants de sitges, agrupats en el que podríem anomenar "àrees de gestió comunitària".³ Aquests tipus d'estructures d'emmagatzematge, on la concentració de l'excedent agrícola -bàsicament cereal- sembla superar les necessitats d'auto-subsistència de la comunitat, poden ser considerades de funció especulativa (D. García 1987), lligades a l'intercanvi comercial i a la presència d'uns nuclis propers que actuen com a centres de poder.

2.- La gran presència d'envasos d'aquest tipus en els *oppida* de l'àrea ibèrica i en centres redistribuidors (Empúries, Lattara, ancoratges del Maresme), indica que almenys un percentatge d'aquests productes circularen fora de l'àrea de producció (Py 1992; Matamoros 1991). Els estudis de residus realitzats en àmfores ibèriques d'altres zones indiquen que algunes podien contenir un tipus de cervesa (Juan 1998), sense que es pugui descartar una diversitat de continguts, com el vi (Sanmartí 1997).

3.- Per exemple Can Bartomeu, Can Modolell i Can Català a Burriac (García/Zamora 1994), o les de Turó del Vent. Amb unes dimensions inferiors, Cadira del Bisbe, Can Jordi -prop Torre dels Encantats- i Cal Bisbe (Olesti 1995). L'existència d'aquests grups de sitges de "gestió comunitària" (terminologia emprada a D. García 1987), no suposa forçosament una distribució comunitària dels excedents, sinó més aviat l'existència d'una societat jerarquitzada.

Totes aquestes dades, que cal relacionar finalment amb el propi resultat de l'estudi de les necròpolis de la Vall de Cabrera,⁴ permeten pensar en l'existència d'una elit indígena diferenciada. Si seguim les interpretacions donades per altres estudis sobre el món ibèric (per exemple Ruiz/Molinos 1993), podem pensar en l'existència d'una societat amb una organització de tipus estatal o protoestatal, documentada per l'existència de centres emmurallats, talaies ubicades en llocs elevats, pautes de poblament diversificades, forta concentració i control de l'excedent, producció amfòrica centralitzada, jerarquització social, etc... Estem davant d'una societat complexa i estratificada, que domina un veritable territori polític, i amb una elit política i econòmica que es mostra a través de les tombes de guerrier com un grup cohesionat i preeminent.

LA SEGONA MEITAT DEL S. III AC. ELS PRIMERS CONTACTES AMB ROMA

Són precisament aquestes elits ibèriques les que protagonitzen a les fonts els primers contactes amb els comandants romans. Teòricament el procés s'inicià l'any 218 aC, amb l'arribada de Cneu Escipió a Empúries, però tenim indicis que permeten situar en un moment anterior l'inici dels contactes entre els romans i aquestes comunitats indígenes. Així s'explica, per exemple, que en el cas del Maresme i àrees properes es documentin ara alguns enmurallaments, com el de Castellruf (Gasull *et alii* 1995), Puig Castell i Cèllec (Olesti 1995), o la construcció de torres defensives i de guaita, com la de Cabrera (García/Zamora 1993) o de Turó del Vent (Bosch *et alii* 1986). Sembla que es tracta d'un fenomen global a l'àrea del Nord-Est, però també més enllà.⁵ Podem parlar d'una accentuació de la territorialitat i l'actitud defensiva per part d'aquestes comunitats lligada sens dubte a la gènesi de la segona guerra púnica, però cal no oblidar tampoc la creixent jerarquització interna que degué suposar l'entrada d'a-

questes comunitats -sobretot de les seves elits- en un nou marc de relacions polítiques i/o comercials establertes amb les noves potències del Mediterrani.⁶ En aquest sentit, no deixa de ser significatiu que en els jaciments del Maresme del s. III aC, com el dipòsit del Camí de Vista Alegre (Codex 1995, 115), s'hagi documentat un gran predomini dels materials d'importació púnics, especialment amfòrics, que es pot fer extensiu a la major part de territoris costaners catalans, inclosa Empúries (Principal 1998; Asensio *et alii* 1998). En un context econòmic i comercial on fins i tot Empúries sembla estar molt lligada al pes del comerç púnic i ebussità, la irrupció progressiva dels comerciants romans podia ser un factor més d'instabilitat.⁷

Aquest element forani no elimina l'existència d'una dinàmica indígena pròpia, on els conflictes i disputes entre les *civitates* indígenes no devien ser estranys,⁸ fet lògic si pensem en el procés d'accentuada territorialització i consolidació de les estructures estatals o protoestatals en què es trobaven algunes d'aquestes comunitats. La ubicació de talaies o torres de guaita en punts que podríem considerar estratègics i/o fronterers, com Puig Castellet de Lloret al sud del territori indiget, o les talaies lacetanes a la carena prelitoral, en són bons indicis, però és probable que aquesta dinàmica s'accentués amb el contacte i les aliances amb potències forànies, vehiculades a través dels contactes previs establerts amb comunitats com Empúries o Massàlia. Podem recordar casos ben coneguts com el de Sagunt, on tant romans com cartaginesos semblen haver aprofitat les divergències i disputes indígenes en benefici propi (Polibi III, 30, 1).

ELS CANVIS DEL FINAL DEL S. III AC I INICI DEL S. II AC. LA CONQUESTA

L'arqueologia ens permet observar com a final del s. III aC i inici del s. II aC el territori del Maresme sofreix trasbalsos importants, que nosaltres considerem lligats a l'i-

4.- Necròpolis del "Turó dels Dos Pins" i Can Rodon de l'Hort (García 1993), i un seguit de tombes que, bé en sitges reaprofitades o en conjunts aïllats, han anat apareixent entorn les vies d'accés al *oppidum* de Burriac. Sembla clara la seva condició de necròpolis selectives (García 1993; Sanmartí 1995).

5.- És significatiu per exemple el cas del Grau de Sagunt, on es construeix una torre defensiva cap a mitjan-final del s. III aC, en un moment ben paral·lelitzable a les de l'àrea catalana (Martí 1998, 184).

6.- Livi (XXI, 19) i Polibi (III, 35) esmenten contactes anteriors al 218 d'alguns pobles al nord de l'Ebre amb Roma o els seus representants, com els *Bargusii*.

7.- Les fonts sovint descriuen el paper dels comerciants romans com la punta de llança dels interessos expansionistes de Roma en diverses parts del Mediterrani, com el 239 aC comerciant amb els libis enfront Cartago (Polibi I, 83, 7). L'estudi recent de les àmfores greco-itàliques del derelict del Bon Capó (l'Ametlla de Mar), i localitzacions casuals a Arenys, semblen mostrar una activitat comercial romana anterior als fets del 218 aC. (Asensio/Martin 1998).

8.- Posterior al 218, però resultat d'antics conflictes, les fonts recullen diversos casos de saquejos i devastacions dels territoris entre pobles ibèrics de l'àrea catalana, com per exemple entre lacetans / suessetans el 195 (Livi XXXIV, 20).

nici de les intervencions romanes en els territoris peninsulars. Així, s'enmurallen alguns dels *oppida*, en els quals desconeixem l'existència de sistemes defensius (com Cèllec), de manera que en aquest moment la totalitat de les àrees de la comarca semblen controlades per un sistema d'*oppida*, *turres* i *talaies* força complex. Fins i tot en el cas de la torre de la Vall de Cabrera, sembla que es reforça el conjunt defensiu amb la construcció d'un feble mur que sembla pretendre tancar el pas de la riera, accés privilegiat a Burriac. Poc després, però, entorn de l'any 200 aC, la torre es desmunta (García 1997), possiblement al mateix moment que es destrueix la torre i la muralla existent al Turó del Vent. També s'abandonen alguns establiments situats en alçada, possibles llocs de guaita (ens referim a nuclis com Coll de Lorita, Muntanya de Montalt, etc., Olesti 1995), i finalment potser també alguns *oppida*, com Castellruf (Gasull *et alii* 1995).

Un segon element, molt significatiu, és l'important fenomen d'amortitzacions de sitges que es produeix entorn d'aquest moment, índici clar del trencament en la cadena producció-emmagatzematge-comercialització de l'excedent agrícola, bàsicament cereal. Aquest fenomen d'amortitzacions de sitges (a la Vall de Cabrera, al conjunt fortificat de turó del Vent, a Can Jordi, a Cadira del Bisbe, a la Torre dels Encantats, etc.) sembla força coherent amb un llarg període d'inestabilitat, sobretot si tenim en compte la utilitat fortament especulativa d'aquestes estructures. A banda d'una reducció en la producció agrícola -que sembla lògica en un context bèl·lic, però que s'hauria d'haver recuperat acabat l'episodi conflictiu- el que semblen testimoniar aquestes amortitzacions és la fi del sistema centralitzador de l'excedent en aquests conjunts, almenys durant un període notable de temps. També ara es documenta un descens en la producció ceràmica (aturada dels abocaments de rebutjos de forn d'àmfora ibèrica), que sembla relacionada amb els esto-catges en sitja.

Finalment, d'aquest període són els darrers enterraments documentats en el conjunt de necròpolis de la Vall de Cabrera, on alguns materials entren ja en el s. II aC, però sempre dins del primer quart.

Tot això fa pensar que també el món ibèric del Maresme va sentir-se amenaçat per la complexa conjuntura de la segona meitat del s. III aC, i va patir les conseqüències dels diversos enfrontaments i aliances. Les fonts antigues no esmenten els laietans, i això ha portat a pensar en una actuació fermament pro-romana, però l'evidència arqueològica mostra una realitat més complexa, en la qual no poden excloure's elements puntuals de repressió.⁹

L'EVOLUCIÓ EN ALTRES COMARQUES

Els paral·lels en altres àrees de Catalunya d'alguns d'aquests fenòmens (abandonaments de poblats, amortitzacions d'estructures defensives, amortitzacions de conjunts importants de sitges, fi de les necròpolis ibèriques, etc.) són ben coneguts, fet que ens dibuixa un panorama global força coherent.¹⁰ Tot i que ara per ara no ens sembla factible efectuar una seriació cronològica d'aquests fenòmens, sembla que en general predominen al final del període els abandonaments i/o destruccions d'aquells tipus d'establiments indígenes més especialitzats en la defensa i el control del territori, i una continuïtat (no sense transformacions) dels *oppida* centrals. Això que sembla respondre força bé a la voluntat romana de domini d'aquestes àrees que abans hem analitzat a través de les fonts. Lògicament hi ha excepcions (com Ullastret o potser les Masies de St. Miquel), però en tot cas sembla clar que cal matisar aquella visió simplificadora i lineal que veia en l'actuació de Cató la fi de la major part dels poblats ibèrics de l'àrea catalana. Aquest final afecta sobretot els establiments especialitzats en la defensa, els recintes defensius i *talaies*, i no tant els propis centres de poblament i producció, articuladors del poblament secundari.

El marc històric

Si de nou retornem al que ens diuen les fonts literàries d'aquest període -i tot i tenir en compte el problema de retroalimentació entre fonts i arqueologia-, veurem com

9.- Sanmartí *et alii* 1998. Al Turó del Vent s'han identificat dos punyals de tipologia celtibèrica, datables de final del s. III i inici del s. II aC (Rovira 1999, 180). Cal recordar el paper dels celtibers com a mercenaris dels romans, per exemple els reclutats per Cató (Plutarc, *Cat. Mai* 10). Vegeu nota 14.

10.- Només a títol indicatiu, en el territori indiget s'abandona l'enclavament estratègic de Puig Castellet de Lloret, poc després d'haver-s'hi afegit una espècie de torre, el conjunt d'Ullastret (tant Puig de St. Andreu -on en el darrer moment es tapia l'entrada principal- com l'illa d'en Reixac, necròpolis i els conjunts de sitges), i poc anys després s'abandona també l'hàbitat i camp de sitges de Pontós (Burch 1996, Pons 1998). En el territori cossetà destaca el final de les Toixoneres, després de la construcció d'un contrafort, i possiblement el poblament de les Masies de St. Miquel (Sanmartí 1998). Quant a sitges, és significativa l'amortització ara dels conjunts de les Guàrdies o les Albardes (Morer *et alii* 1998). A la plana del Vallès es detecta per exemple l'abandonament de Can Xercavins o l'amortització del camp de sitges de Can Feu (Francès 2000). En el territori ausetà s'abandona Casol de Puigcastellet, Turó del Montgrós presenta indicis de destrucció, així com l'Esquerda, si bé en aquest cas hi ha una clata continuïtat posterior (Rocafiguera 1995). Tot i allunyar-nos de la nostra àrea d'estudi, en el País Valencià (per exemple l'àrea Edetana) i en el litoral del Rosselló i Llenguadoc (Pech-Maho, jaciment molt vinculat a l'àrea Emporitana) hi ha abandonaments d'aquestes cronologies.

aquestes semblen indicar una conquesta ràpida dels territoris *cis Hiberum* a partir de l'any 218, dominats sobretot a partir d'una política de pactes amb les comunitats indígenes (Livi XXI, 60; Polibi III, 76). També està ben documentada des de bon principi la lleua de tropes auxiliars entre els pobles locals, lleua sovint garantida per l'entrega d'ostatges. Aquesta estratègia fa possible, tal com destaquen les fonts, la integritat territorial dels pobles aliats de Roma, que conservaren les seves terres de cultiu, sovint amenaçades pels pobles propúnics. Finalment, els pactes de tipus polític, *societas*, i personals, com l'*amicitia*, semblen haver definit les primeres relacions entre Roma i els pobles costaners, articulant-se a través dels pactes amb les élites les condicions de sotmetiment. Un passatge de Livi,¹¹ que ja va ser objecte d'un estudi anterior (Olesti 1995), ens mostra com aquest model es completava amb l'establiment de *praesidia* ubicades al llarg de la costa, guarnicions de tropes romanes establertes en indrets estratègics.¹² Coneixem alguns casos concrets d'ubicació de tropes romanes en un centre indígena, com Tarraco (Livi XXI, 61) i *Illiturgi*,¹³ però sembla que l'arqueologia permet plantejar la hipòtesi de l'existència de centres d'aquest tipus en altres nuclis indígenes.¹⁴

A la llum d'aquestes dades literàries i de les dades arqueològiques, cal pensar que en el cas del Maresme i altres zones costaneres les comunitats locals no oposaren una forta resistència al domini romà en aquest primer moment, i que el control d'aquest territori s'hauria produït per la via del pacte, fet que sembla generalitzat a l'àrea costanera catalana, sense descartar la

possible ubicació en aquest territori de guarnicions en alguns indrets estratègics, com podria ser el cas de Burriac (Olesti 1995, 102; Prevosti 1996). Caldria buscar els interlocutors de Roma en les élites locals, documentades en tot un seguit d'àrees de necròpoli de la Vall de Cabrera, especialment ben representades en aquest moment de final del s. III aC. Aquests pactes afavoriren tant els indígenes com els romans, ja que, com ens diu explícitament Polibi (XXI, 11), això havia permès als romans garantir el control d'aquests pobles, i als nobles locals veure's potenciats i promocionats enfront els seus iguals, en passar de ser petits cabdills sense importància a veritables reis.

La situació sembla canviar a partir de l'any 205, derrotats ja els púnics a la Península, quan es comencen a organitzar els interessos romans en aquests territoris. Desconeixem molts aspectes d'aquesta primera ocupació, si bé cal pensar en uns territoris controlats a partir de guarnicions en punts i ciutats estratègiques, combinats amb una xarxa de relacions de dependència personal amb part de les seves élites, que les integra en el nou marc polític i social. Aquests dos elements, *praesidia* i pactes personals, estan ben exemplificats en les actuacions d'Escipió que recullen les fonts, fins i tot encara després de la revolta dels ilergets el 206, arranjada a través dels pactes de dependència personal com la *devotio*.¹⁵ En canvi, la nova revolta del 205 ja no serà arranjada mitjançant un nou pacte de tipus personal amb les élites, sinó que s'imposaran als pobles revoltats noves exaccions (*stipendium* i *gra extra*), entrega d'ostatges (Livi XIX, 3) i, segons Apià (*Iber.* 38), també

11.- L'any 210, perdut pels romans el control dels territoris al sud de l'Ebre, Publi Escipió fill, el futur Africà, arribà a la península disposat a recuperar el terreny perdut. Coneixem aquesta arribada per un discurs al senat romà, l'any 205 aC, d'un oponent d'Escipió, Quint Fabi Màxim, que tot i contenir certa càrrega demagògica sembla descriure força bé la situació d'aquell moment. Ens diu Quint Fabi (Livi XXVIII, 42) que Escipió va arribar a la península desembarcant en el port aliat d'Empúries (per cert *socius*, i no *foederatus*), va conduir les seves forces a través del país a qualsevol lloc perfectament segures, i va arribar amb els aliats i amics (*socii* i *amici*) del poble romà a Tarraco. Des de Tarragona vers el sud hi havia un trajecte de guarnició en guarnició romana (*Ab Tarracone deinde iter per praesidia romana*). La referència a l'existència d'una xarxa de guarnicions és prou explícita.

12.- A diferència de *castrum* o *castellum*, *praesidium* no és un terme arquitectònic o urbanístic, sinó que indica l'existència d'un grup de tropes romanes que controlen un indret o un territori (Prieto 1992, 83), i que tant poden estar establertes en un campament (*Hiberna* si és fix), com establertes en un centre indígena, molt probablement ocupant el seu sector més elevat o fortificat. Aquestes *praesidia* no han d'estar sempre fixades en el mateix emplaçament, i poden desplaçar-se i moure's allà on es cregui més necessari. Per la diferència entre *praesidium* i *castrum*, veure Livi XXXIV, 13, 2. Apià (*Iber.* 38) ens indica com amb les tropes de les diverses guarnicions es pot reunir ràpidament un exèrcit en cas de necessitat.

13.- No és clara la ubicació d' *Illiturgi* (Livi XXIV, 41). Dificilment podria tractar-se de l'existent a l'àrea d'Andújar. Schulten la identificà amb la *Illuro* monetat (FHA 1935, 81), i encara que realment hi ha pocs elements concloents (Olesti 1995 48-49), no pot descartar-se completament la possibilitat.

14.- Podria ser el cas de les Toixoneres, on en la darrera fase del centre es troben significatius elements de cultura material romana, del Turó del Vent (v. nota 9), i potser el cas de Burriac, on hi ha indicis força clars d'ocupació romana en el s. II aC (Prevosti 1998; Olesti 1995), i és lògic suposar una datació anterior. Un establiment costaner possiblement de caire militar, que coincidiria exactament amb les dades de Livi en estar ubicat entre Tarraco i l'Ebre, podria ser el de "les tres cales", a l'Ametlla, localitzat en superfície (Asensio/Martín 1998).

15.- Seguim aquí una part de les conclusions dels treballs de Toni Naco pel que fa als inicis de la fiscalitat en els territoris hispans (vegeu Naco 1996; 1998; 1999a i b).

el desarmament i l'establiment de guarnicions més fortes. La dinàmica imperialista romana sembla, doncs, accentuar-se.

Aquests fets poden explicar també el posterior esclat de la revolta indígena del 197 aC. Les noves exaccions dels governadors romans (reflectides en les dades dels botins que ofereix Livi) suposen una forta pressió per a les comunitats locals, i una forta reducció de la renda camperola que podien administrar les pròpies élites locals (Hopkins 1996).¹⁶ Toni Naco (1999) ha destacat com aquestes exaccions foren irregulars i probablement basades en mecanismes no pròpiament tributaris, sinó lligats a requisicions puntuals o pràctiques abusives dels governadors, però, en qualsevol cas, la conseqüència per als pobles indígenes no era tan diferent: una part dels excedents agrícoles, de la renda camperola, que en el món de l'ibèric ple anava a parar als magatzems de sitges controlats des dels *oppida* principals -és a dir, que era gestionat per les élites locals directament o indirectament-, és ara requisada i destinada en part al pagament de la presència militar romana i en part exportada a Itàlia o altres territoris.¹⁷

El nomenament per primera vegada de dos pretors per a Hispània, l'any 197 (Salinas 1995), suposava un pas més en aquesta política d'explotació i control territorial, que amenaçava els interessos d'aquestes élites locals. Si abans els pactes personals amb els comandants romans havien reforçat precisament el paper d'aquestes aristocràcies envers els seus pobles, ara s'amenaçava aquest paper en reduir la seva capacitat d'acumulació i gestió de l'excedent.

L'arribada del cònsol Marc Porci Cató a Roses i Empúries, el 195, es produeix en un context general de revolta, quan fins i tot s'ha perdut el control sobre els territoris *Cis Hiberum*, un fet sense precedents des del 218, com

destaquen les fonts (Livi XXIV, 13, 8). Només una part dels emporitans i els ilergetes recolzen el cònsol, fet que permet intuir que la resta de comunitats, entre elles possiblement les del Maresme, s'hi oposaren i es prepararen per resistir.¹⁸

L'actuació catoniana després de la batalla d'Empúries sembla que es recolzà més en la rendició pactada que en la conquesta ciutat per ciutat. L'estratègia de Cató (entrega de les armes dels indígenes al nord de l'Ebre (Livi XXXIV, 17, 5), i exigència als seus *senatores* de destruir les muralles) s'emmarca plenament en la nova dinàmica romana, més agressiva, que ja no es conforma amb el pacte personal. Possiblement aquesta estratègia és la que es reflecteix en alguns elements arqueològics que abans hem esmentat, si bé fins i tot aleshores la col·laboració d'almenys una part de les élites locals és evident: són els propis *senatores*, terme que hem d'interpretar com a nobles locals, els encarregats de la destrucció.¹⁹ El cas del *Bergium castrum* és prou exemplificador del paper de les élites locals en aquest moment. El seu *princeps* no dubta a pactar amb els romans l'entrega d'una part dels seus compatriotes, alguns dels quals seran venuts com a esclaus i executats els més actius (bandits, *praedones*, segons Livi XXXV, 21), mentre que, a canvi de la traïció, el nobles i els seus parents podran quedar lliures i conservar les seves propietats.²⁰

Després de la revolta, l'actuació de Cató (per exemple l'establiment d'un *vectigal* sobre les mines de plata i ferro -Livi XXXIV, 21-) ha estat segurament sobrevalorada, si bé és probable que Cató suposi un pas més en la configuració d'una realitat que podríem qualificar de protoadministrativa, i que lentament va controlant i explotant les diverses fonts de riquesa d'aquests territoris. Tanmateix, després de la seva marxa continuaren

16.- A banda dels beneficis en moneda i metalls, els romans recaptaren a la península altres productes, d'entre els quals destacava el gra. L'any 203 aC baixà el preu del gra a Itàlia en bona part per la gran quantitat de gra que arribava d'Hispània (Livi XXX, 26, 5), i de fet sabem que algun temps abans (Livi XXX, 3, 2) s'envià *vestimenta* i gra també des d'Hispània per abastir Escipió a Àfrica.

17.- Aquesta situació perjudicava les comunitats ibèriques, però especialment les élites locals, que no podien probablement compensar aquestes requisicions tot i pressionar encara més els seus grups dependents per augmentar la renda camperola. Potser per això la revolta del 197 s'inicia amb l'actuació d'aiguns nobles ibèrics que subleven diverses ciutats, com són els *reguli* Culchas i Lixinius, que almenys el primer, havia estat un estret aliat d'Escipió (Livi XXXIII, 21, 6).

18.- Aquests preparatius poden estar reflectits en les construccions defensives no gaire complexes documentades en diversos jaciments. Els lligats ilergets indiquen clarament que necessiten els romans per mantenir-se al poder, ja que no tenen cap aliat local (Livi XXXIV, 11-12). La revolta és prou àmplia.

19.- A part de les muralles dels *oppida*, aquesta destrucció crec que fa referència especialment a les estructures defensives tipus *turris*, *castella* o *castris* des de les quals es defensava veritablement el territori de les comunitats ibèriques (Frontí, 1, 1, 1, parla de fet de *munimenta*, un terme més general). Són els *castella* Berguistans els que Cató sotmet (Livi XXXIV, 16), i són els *castella* ilergets els que els seus enemics ataquen (Livi, XXXIV, 11). Aquesta estructura defensiva complexa seria el veritable objectiu de Cató.

20.- Aquesta concessió, segurament reconeguda en el pacte de *deditio*, contrasta amb el cas anterior de Mandoni i altres *principes*, als quals es confiscaren els bens. Roma premia els col·laboradors, castigant als que s'hi oposen, aprofitant les pròpies contradiccions internes de les comunitats locals. Les élites indígenes, tot i el perjudici que la presència romana els suposa, també poden trobar-hi un recolzament enfront de les pròpies desigualtats internes de les seves respectives comunitats.

les lluites amb els pobles indígenes, fins i tot *cis Hiberum*, com implícitament recull Livi (XXXV, 1, 1-4), i per tant la seva actuació ha de veure's en un context més ampli de control de les àrees del nord-est peninsular (Olesti 1995, 48; Naco 1996).

LA PRIMERA MEITAT DEL S. II AC. PRIMERA FASE D'INTERVENCIÓ

El període de la primera meitat del s. II aC és un moment amb un cert buit d'informació en les fonts literàries i arqueològiques pel que fa a l'àrea catalana. Tanmateix, és una fase fonamental, ja que és aleshores quan es porten a la pràctica un seguit de mesures que pretenen iniciar l'exploració d'uns territoris rics, que alhora han esdevingut la reraguarda dels exèrcits que prossegueixen la conquesta de l'interior. Això ha portat els investigadors a parlar d'un període de transició, encara molt imbuït del caràcter militar de la conquesta, i per tant poc organitzat (Le Roux 1995; Prieto/Naco 1999). Tanmateix, és possible identificar alguns elements, identificats també a l'àrea del Maresme, que ens indiquen que, tot i no poder parlar de planificació, darrera de les actuacions romanes hi ha una estratègia prou coherent. Durant la primera meitat del s. II aC al Maresme perviu una part important dels assentaments de l'Ibèric Ple, i per tant bàsicament segueixen en funcionament les pautes d'ocupació del territori de l'època anterior, si bé amb alguns canvis significatius. En general podem parlar d'un període més aviat regressiu, en tant que les estructures documentades d'aquesta cronologia són poques, fet que sembla indicar una etapa de feble intensitat constructiva i productiva, poc dinàmica.²¹

Els *oppida* presenten una evolució diferenciada. Així, alguns d'ells mostren una fase important d'ocupació, àdhuc amb creixement i extensió de l'àrea d'habitació (sembla el cas del Turó Gros de Cèlecs -Lepp 1986-, i també de noves construccions a Cadira del Bisbe), mentre que en altres casos, en canvi, es constata un fenomen oposat, com és la inexistència, o presència en molt baixa proporció, de materials d'aquesta cronologia, un "hiatus" en la informació (Torre dels Encantats, Burriac).²² Sembla que tota la vall de Cabrera (on s'abandonen establiments com el nucli del Turó dels Dos Pins o alguns camps de sitges) presenta indicis de

regressió, en el que podria interpretar-se com un reflex de la pèrdua del seu paper centralitzador respecte a l'àrea territorial del període pre-romà. Aquesta pèrdua seria temporal, com veurem, però cal tenir-la present perquè podria reflectir les conseqüències negatives que suposa per a aquest centre la presència romana, i fins i tot mostrar les conseqüències de mesures punitives i de càstig potser vinculades a les revoltes del 197-195.

Contraposades al cas de Burriac, les excavacions realitzades a Turó del Vent fa alguns anys (Bosch *et alii* 1986) documentaren com després de l'amortització de les estructures del s. III aC es construí un nou perímetre enmurallat, menor, que s'ocupà durant part de la primera meitat de s. II aC. En aquest establiment, que funcionà paral·lelament al proper nucli de Castellvell, s'obriren noves sitges, de gran capacitat d'emmagatzematge -fins a 4 m de profunditat-, i s'utilitzà la *tegula* i l'*imbrex*. Això denota, doncs, una presència romana efectiva i alhora una certa continuïtat del nucli preexistent. Certament, no podem estar molt lluny del model de *praesidia* que ens descriuen les fonts: alguns *oppida* comarcals, lluny d'abandonar-se, s'han integrat al nou sistema.

Pel que fa a l'hàbitat dispers, diversos establiments mostren també aquest hiatus o feble activitat de primera meitat de s. II aC, i mentre alguns ressorgiran en època posterior, d'altres desapareixeran. Durant la primera meitat del s. II aC continuen en funcionament els camps de sitges, però realment a un nivell molt inferior dels del període precedent. Així, tan sols algunes sitges de la vall de Cabrera podrien entrar en aquesta cronologia (Cerdà *et alii* 1994), i la major part dels conjunts mostren novament poques evidències d'aquesta fase. Lògicament, parlem sempre d'amortitzacions, però no sembla que entre l'amortització i el període d'ús de la sitja pugui establir-se una gran diferència (Burch 1996, 210). Per tant, cal pensar que durant aquest període la capacitat d'estocatge d'excedent que havien generat els *oppida*, i en especial Burriac, ha disminuït radicalment. No creiem, però, que es tracti d'una crisi agrària, d'una disminució de la producció agrícola (almenys en aquests percentatges documentats) sinó més aviat d'una reducció de la capacitat d'acumulació de renda camperola per part d'aquestes comunitats -és a dir, de les seves èlites- cosa que pot ser força coherent amb el que coneixem de les actuacions romanes

21.- Pot haver-hi aquí en part un problema estrictament arqueològic -la dificultat de datació d'aquesta fase-, però no podem obviar el fet que aquest fenomen sembla generalitzable a altres territoris. Així és constatat al simposi organitzat per J. Sanmartí, *Les facies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el s. III i la primera meitat del s. II aC*. Universitat de Barcelona, 11-12 desembre de 1997.

22.- S'ha plantejat fins i tot un possible abandonament temporal de Burriac (Sanmartí 1998, 12). Cal tenir en compte, però, les poques excavacions realitzades al poblat, i la gran reforma que sofreix el centre durant la segona meitat del s. II aC, que sens dubte ha afectat els nivells immediatament anteriors. Potser aquest panorama regressiu podria ser posat en relació amb la intensa política d'exaccions romanes que més endavant analitzarem, i que tindria el reflex arqueològic en una manca o escassetat de productes importats i de feble activitat constructiva.

al llarg de la primera meitat de s. II aC. Una part de l'excedent agrícola que anava cap a aquests dipòsits -i que era posteriorment redistribuït- s'ha desviat vers un altre circuit, controlat per Roma, "desapareixent" aparentment del registre arqueològic i del control des de Burriac. Potser les noves sitges obertes al Turó del Vent, de grans dimensions i de diferent tipologia que les anteriors, en podrien ser un testimoni parcial.

Lligat amb aquest fenomen, durant la primera meitat de s. II aC tenim indicis de producció amfòrica en els forns comarcals, el que fa pensar aquí també en un període de reducció d'activitat i d'intercanvi d'excedents:²³ en poques paraules, la crisi del model anterior.

Finalment, cal destacar un darrer tipus de jaciment que sembla desaparèixer en aquest moment: ens referim a les necròpolis d'incineració, documentades a la Vall de Cabrera. Cap al 190-180 es poden datar els darrers enterraments de tipus guerrer (García 1993), amb alguna esporàdica incineració dipositada en sitja reaprofitada, un xic posterior (Cerdà *et alii* 1994). La fi d'aquestes necròpolis suposa, ara sí, un fort trencament respecte del model indígena del s. III aC. No es tracta de la fi puntual d'una àrea d'enterrament (que podria correspondre, per exemple, a un despoblament del lloc, en el qual no creiem), sinó de la definitiva desaparició de tot un món ritual i ideològic vinculat a les élites de la societat ibèrica laietana. Cal recordar les mencions, en les fonts d'època de Cató, al desarmament dels pobles indígenes, que seria probablement no tan sols una mesura de tipus militar, sinó també de tipus polític, en eliminar un dels símbols de prestigi i de representació d'aquests grups.²⁴ La desaparició de les necròpolis amb tombes de guerrer podria exemplificar la pròpia desaparició de les élites com a classes dominants independents, autorepresentades en els seus espais funeraris, i el seu sotmetiment al nou ordre romà. Aquest fenomen podria fins i tot estar documentat per altres elements arqueològics,²⁵ que semblen correspondre força bé al procediment que ja Livi (XXVIII, 34) ens descriu de la ren-

dició d'un poble oposat a Roma: cal no només desarmar-se i rendir-se militarment, sinó també rendir les pròpies divinitats. Però aquí, novament, l'actitud romana opera en un doble sentit, integrant els elements més assimilables i útils, i exclouent-ne els perillosos: ara continua el santuari del Montcabrer, probablement per tractar-se d'un culte assimilable i susceptible d'*interpretatio* (Coll *et alii* 1993). El mateix passarà probablement amb les élites mateixes. S'integraran les que col·laborin, i s'exclouran les que suposin una amenaça. L'estratègia romana és flexible però coherent.

En un altre ordre de coses, cal també recordar que és possiblement durant la primera meitat de s. II aC quan s'inicia l'encunyació de la moneda d'*lleturo*, seca que correspon molt probablement al propi *oppidum* de Burriac.²⁶ Es tracta de dues reduïdes emissions que segueixen la metrologia romana i que, tot i ser limitades, documenten l'inici de la intervenció romana en aquest territori, encara difícil de valorar. No sembla casual que l'aparició d'aquestes primeres monedes coincideixi amb la reducció de l'excedent agrícola enmagatzemat en sitges: moneda i gra podrien ser les dues cares dels mecanismes desenvolupats pels romans per drenar els recursos d'aquests territoris.²⁷

Finalment, la migradesa de conjunts arqueològics de primera meitat de s. II aC (i l'escassetat d'importacions en alguns centres principals com Burriac o Torre dels Encantats) poden ser posades en relació precisament amb aquest increment d'exaccions diverses i la reducció de la renda camperola disponible, així com amb les conseqüències d'un període bèl·lic llarg i continuat.

L'EVOLUCIÓ EN ALTRES COMARQUES

Alguns d'aquests elements documentats al Maresme semblen respondre notablement a un model d'actuació que s'ha documentat en altres territoris. És el cas

23.- L'arribada d'àmfora ibèrica de la costa catalana durant la primera meitat de s. II aC es redueix molt en alguns punts de recepció tradicionals, com és el cas ben estudiat de Lattes (Py 1992).

24.- Quan Cató desarma els pobles *cis Hiberum*, molts es donaren mort a ells mateixos en considerar que la vida no valia sense armes (Livi XXXIV, 17, 5-6). Per tant, les armes tindrien un paper de prestigi, definidor d'un estatus social, tant en la vida com en la mort. Recordem que, en el món antic, l'home armat és sinònim també d'home lliure i amb drets.

25.- Podria ser el cas de l'"edifici singular" de Burriac (Vila 1994), un edifici amb llar i columnes que podria estar vinculat potser a un espai de representació -ritual o cultural- d'aquestes famílies aristocràtiques i els seus dependents, fora de servei al s. II aC (Vila 1994, 27). També sembla que ara deixen de circular les tasses de fons umbilicat, a les quals s'atribueix un fort component simbòlic (García 1993, 187), i que podríem posar en relació amb la celebració d'actes aristocràtics del tipus banquet/*symposium*.

26.- Acceptem aquí la cronologia de la moneda de bronze ibèrica proposada per Villaronga (1982), si bé som conscients de la seva problemàtica (Aguilar/Ñaco 1995; Beltran 1998). Tanmateix, la troballa d'un as de Kese a Castellvell, en un conjunt de primera meitat de s. II aC, amb *tegulae*, Campaniana A sense B, i àmfora P.E. 17 (Bosch *et alii* 1986, 131) confirmaria aquesta cronologia antiga.

27.- La relació entre cereal i moneda podria explicar-se a través del complex mecanisme de l'*aestimatio frumenti*. Sobre aquesta qüestió, *Studia Historiae* 1999, 224.

per exemple del Nord-Est català²⁸ i també el de l'àrea del Penedès i Tarragonès.²⁹ Una evolució similar, però menys coneguda, sembla que es detecta també al Vallès i Barcelonès,³⁰ i finalment a la Catalunya central.³¹ En aquestes àrees, la resposta dels *oppida* a la conquesta romana no fou uniforme, sinó que els abandonaments o *hiatus* en alguns centres contrasten amb una important potenciació d'altres. Podem veure en aquesta diversa evolució dels *oppida* d'una mateixa àrea ibèrica, per una banda, les repercussions del procés de conquesta, però també la pròpia resposta de les comunitats locals, més o menys favorable al pacte i la integració en el model romà. També pel que fa a poblament dispers sembla reflectir-se aquesta diversitat, amb el final d'alguns establiments i la continuïtat d'altres, tot i un generalitzat *hiatus* de primera meitat de s. II aC (Oleisti 1997).

En aquest panorama, potser és l'evolució dels conjunts de sitges un dels fenòmens més significatius arreu. Per una banda, es detecta la fi o aturada temporal d'una part dels grans conjunts unitaris de sitges anteriors, que contrasta tant amb el sorgiment de nous punts de concentració de sitges com amb l'increment de la capacitat dels que perduren. Moltes de les noves sitges semblen presentar unes dimensions més grans que les d'abans. Per altra banda, es

detecta una dispersió major d'aquests conjunts, que s'allunyen del model fortament concentrat del període anterior. Aquest procés culminarà a la segona meitat del s. II aC, però ja ara s'adverteix l'inici del fenomen, que sens dubte cal posar en relació amb les primeres conseqüències de la presència romana. També en el pla monetari aquest fenomen sembla incipient, ja que la moneda de bronze comença a aparèixer en aquestes àrees paral·lelament a aquests canvis. Significativament, els indrets on coincidiria la ubicació de *praesidia* i dels primers mecanismes d'administració provincial -i que tenim testimoniats indirectament pels primers centres que encunyen moneda-, seran els principals centres territorials *cis Hiberum*: Tarraco / Kese, Empúries / *Untikesken*, Burriac / *Iluro*, Ilerda / *Ilirta* i ja més hipotèticament, l'Esquerda? / *Ausesken*.

Sembla, doncs, que la pervivència al llarg d'aquesta fase de l'estructura principal de poblament indígena (la major part dels *oppida*), i la introducció de mecanismes d'exacció de filliació romana, ens estan delimitant els propis marges d'aquesta primera intervenció romana, que aprofita part de l'estructura indígena existent (on de tota manera ja s'han produït alguns canvis significatius) i adapta a ella els seus mecanismes de drenatge de riqueses. Roma aprofita com a punts de recolza-

28.- J. Burch (1996, 212) ha destacat que d'un model d'època ibèrica plena en què la major part de les sitges es trobaven concentrades a l'entorn de dos o tres poblats (amb Ullastret al capdavant, però també Mas Castellar de Pontós i St. Julià de Ramis) es passa al s. II aC a un model més dispers, que coincideix també amb la fi dels grans centres on residiria l'aristocràcia indígena i les seves necròpolis. Contrastant amb la fi de centres com Ullastret o Pontós -curiosament dos centres que presenten algunes àrees de caràcter sagrat, que semblen respondre a espais rituals de representació de les seves èlites-, es potencien nuclis com St. Julià de Ramis o Castell de la Fosca (Palamós), amb noves àrees d'emmagatzematge en sitges. Fins i tot alguns conjunts de sitges amortitzats a final del s. III aC, com Peralada, veuen augmentar durant la primera meitat de s. II aC la seva capacitat d'estocatge (Llinàs *et alii* 1998). Arreu d'aquests territoris, les noves sitges semblen presentar unes dimensions superiors a les antigues. L'aparició en aquesta àrea de la seca de bronze d'*Untikesken* marcaria una evolució paral·lelitzable a la del Maresme, i possiblement el paper protoadministratiu d'Empúries.

29.- En el cas dels *oppida* Cossetans, la fi d'establiments com les Toixoneres o Masies de St. Miquel contrasta amb la potenciació de nuclis com Tarraco i Darró. Aquest darrer cas és força significatiu, ja que cap al 180 aC es produeix una remodelació urbanística de gran abast (López *et alii* 1992), que ens fa de nou pensar en el model de *praesidia* costaner citat a les fonts. Pel que fa a les sitges, el *hiatus* durant la primera meitat d'alguns conjunts, com les Guàrdies o Albardes, contrasta en canvi amb la possible existència d'un conjunt important de sitges a la pròpia Tarraco, en l'àrea del futur fòrum colonial (Aquilué/Dupré 1986, 11). Pel que fa a la moneda, també aquí aquests fenòmens coincideixen amb l'aparició de la seca en bronze de Kese, que sembla correspondre al nucli preminent del nou sistema territorial, Tarraco.

30.- La continuïtat al Vallès de centres amb una capacitat important d'estocatge en sitges, com Can Olivé, Can Fatjó de Rubí, i potser Torre Roja, contrasta amb l'abandonament d'altres, com el ja esmentat de Can Xercavins (Francès 2000). Són freqüents també *hiatus* de primera meitat de s. II aC, com en el camp de sitges de Can Feu. Al Barcelonès, la continuïtat de l'*oppidum* del Mas Boscà sembla mostrar una evolució similar, que contrasta per exemple amb l'abandonament del proper poblat del Puig Castellar (sobre aquests canvis, Patet 1997, 159 i ss).

31.- Aparentment s'abandonen els centres de caire més defensiu (talaies i recintes) però continuen els *oppida* centrals, com el Cogulló o St. Miquel de Sorba. Aquest segon cas és força significatiu, perquè al s. III aC era un recinte especialitzat en l'estocatge en sitges, i durant el s. II aC veu potenciat aquest paper, amb l'obertura de noves sitges de gran capacitat (Palmé/Principal 1990). També entre els ausetans es documenta la fi del Casol de Puigcastellet, el decliu del Turó de Montgrós, mentre que a l'Esquerda es documenten reformes (Rocafiguera 1995). En aquesta àrea, l'aparició de la moneda d'*Ausesken* podria ser indicativa de l'existència en algun punt de la comarca d'un d'aquests punts de control (l'Esquerda?, Tona?).

ment alguns d'aquests centres locals.³² Més que una transformació del món local, sembla haver-hi una adaptació dels mecanismes imperialistes a les necessitats i possibilitats d'aquest moment. Aquesta adaptació, però, no elimina la necessitat d'algunes intervencions represives puntuals, com podrien indicar la fi d'alguns *oppida* centrals, l'establiment d'algunes guarnicions en punts estratègics, el desarmament de les élites i la fi de les seves formes de representació i prestigi, i l'abandonament d'alguns establiments en alçada de fort caràcter defensiu.

El marc històric

Cal no oblidar en primer lloc que estem en un moment de gènesi del sistema provincial romà, en què l'exploració dels territoris ha de realitzar-se per part de les pròpies comunitats indígenes, i no té gaire sentit desenvolupar una política d'àmplies confiscacions de terres ni de transformacions territorials. De fet les fonts recorden la integritat territorial dels aliats (Livi XXXIX, 7; Apià, *Iber.* 42). Quan es confisquen terres es tractarà de terres que passaran a mans d'altres comunitats indígenes: seran redistribuïdes -sota noves pautes- a les poblacions locals, premiant o castigant la seva posició respecte a Roma, com en el cas ben estudiat de les actuacions de Semproni Grac. Els pobles més fidels a l'aliança amb Roma no són objecte d'intervencions tan agressives, la qual cosa no vol dir que no siguin explotats (Prieto 1998).

Sembla que durant la primera meitat del s. II aC Roma continua desenvolupant en aquests territoris litorals i prelitorals el model d'ocupació heretat del període bèl·lic inicial, centrat en el control territorial i les fortes exaccions. El control territorial es garanteix per una triple actuació: ubicació de *praesidia* en punts estratègics, construcció de campaments d'hivern (*hiberna*) en indrets ben comunicats,³³ i promulgació de diverses clàusules en els pactes de rendició amb els pobles

locals (entrega d'ostatges, reclutament i manteniment de tropes auxiliars, indemnitzacions, etc.), que garanteixin la seva fidelitat. Sovint aquestes actuacions es complementen amb pactes personals amb les élites locals (iniciant-se així el desenvolupament de les clienteles provincials) que devien permetre alternar la pressió i el domini amb la col·laboració i la participació en alguns beneficis, com mantenir la possessió de la terra i les propietats (recordem el cas del *princeps Berguistanus* el 194, o el famós bronze de *Lascuta*), encara que aquesta propietat fos precària, sota fórmules de tipus provincial, mai completa (Orejas/Sastre 1999).

Pel que fa a les exaccions, també aquí hi ha una forta diversitat de mètodes de drenatge dels bens i rendes locals, lògica tenint en compte que el sistema provincial romà està en fase de laboratori (Prieto 1998). El cas més emblemàtic, i citat per defensar les teories més contraposades, és el de l'ambaixada dels hispans a Roma el 171 aC.³⁴ És probable que en aquest pasatge s'amagui el model d'exaccions establert per Roma, probablement vinculat a l'obtenció d'una part de la renda camperola d'aquestes comunitats, que pot ser drenada en espècie, convertida en moneda (segons el mecanisme de l'*aestimatio* -Ñaco 1999b, 58), o obtinguda a través d'una compra forçada. Un element, però, sembla clar: el que apareix aquí és un model d'exaccions romà, imposat als aliats (*socii*), que es juxtaposa al propi model indígena de poblament i producció, que es recolza en els *oppida*. Són els *oppida* els nòduls d'aquest sistema, i la certa limitació i ordenació d'aquest drenatge testimoniada el 171 seria una concessió als aliats, per tant als pobles més afavorits en els pactes de *deditio* establerts. La necessitat de comptar amb aquests nòduls podria explicar en bona part la continuïtat de molts d'aquests centres, en aquest cas dels *oppida* aliats.³⁵ Per altra banda, la menció a *pecunia* pot fer referència bé a moneda de plata o altres

32.- El concepte de "punt de recolzament" de la romanització l'hem extret del treball de F. Coarelli (1996, 65), però creiem que pot ser aplicable també al territori català.

33.- En trobem un bon exemple en el pasatge de Livi (XL, 35) referent a les revoltes de l'any 180 aC a Citerior, quan Tiberi Semproni Grac observa com només les *civitates* més pressionades per la proximitat dels quarters d'hivern s'han sotmès, mentre que les més interiors (*ulteriores*) segueixen en armes. Sembla intuir-se una ubicació més costanera d'aquests *hiberna*.

34.- (Livi XLIII, 2-12). Els aliats (*socii*) es queixen de ser espoliats com els enemics -per tant la pressió romana és ben forta- i aconseguixen finalment unes mesures alleugeridores: els magistrats romans no fixarien el preu del blat, no els obligarien a vendre les seves *vincesimae* al preu que assenyalessin, ni podrien ubicar *praefecti* en els seus *oppida* per recaptar *pecunia* (Ñaco 1999a; Ñaco/Prieto 1999).

35.- T. Ñaco (1999) veu difícil interpretar, atès el context general de la província, la *vicesima* com un tribut d'un 5 % en la producció agrària, i planteja que es tracti d'un percentatge de la producció dedicat a la venda forçada als romans. Sigui un o altre concepte, aquest percentatge podria implicar que Roma té un control notable sobre els excedents agrícoles, i per tant pot establir-hi mecanismes de drenatge adequats. En el territori que ens ocupa, la potenciació de determinats centres on semblen centralitzar-se les sitges d'una àrea delimitada en aquesta primera meitat de s. II aC -vinculats potser a *praesidia*- podien haver permès aquest control notable de la producció agrícola. Cal també tenir present que els *oppida* que perviuen, controlats possiblement a través de les guarnicions i els *praefecti*, podrien exercir també aquesta funció.

riqueses en circulació, o bé ja fer referència a les primeres encunyacions ibero-romanes en bronze conegudes.³⁶ Es tracta de monedes de difusió principalment local, que semblen correspondre als centres indígenes esdevinguts "punts de recolzament" aprofitats pels romans, o en tot cas al seu etnònim (d'aquest moment serien *Kese*, *Untikesken*, *Itirta*, *Ituro*, *Ausesken*). Lògicament, aquesta moneda de bronze, de baix valor intrínsec i d'emissió irregular i ara molt escassa, difícilment pot ser considerada un mecanisme de pagament tributari, però en canvi pot ser un element necessari en un model cada cop més monetaritzat, en què es difonen les formes romanes d'intercanvi i taxació (Ñaco-Prieto 1999 p. 233). La menció als prefectes ubicats als *oppida* podria completar aquest model: els comandants de les guarnicions ubicades en els indrets més estratègics, en aquests "punts de recolzament", serien els encarregats de recaptar una part de les contribucions. En altres paraules, les seques indígenes ens estarien indicant, indirectament, quins han estat els punts on la intervenció romana ha estat més forta, i quins són els centres territorials que Roma està utilitzant per començar a administrar i explotar aquests territoris.³⁷

Finalment, la coherència de tot el model quedaria garantida per la xarxa de dependències personals, clientelars, que s'establiria entre els comandants i pretors romans vinguts a la península -cap de pont dels interessos "privats" dels seus respectius llinatges i grups de dependents- i les èlites locals, integrades al nou sistema i que adopten el nom dels seus patrons. Aquí de nou el cas del 171 és paradigmàtic, en escollir els propis llegats indígenes com a representants dels seus interessos a Roma aquells que havien estat els seus interlocutors en el moment del sotmetiment: Marc Porci Cató i P. Corneli Escipió pel que fa a la Citerior (Prieto 1998). El cercle es tanca: els antics repressors, amb els quals s'ha pactat la nova dependència, actuen com a garants del nou estatus, com a protectors de la nova situació, allunyant o limitant la possibilitat d'abús per part dels nous comandants i governadors.

LA SEGONA MEITAT DEL S. II AC. ELS GRANS CANVIS

És a partir d'un moment que podem situar cap a mitjan s. II aC quan s'inicien els canvis de més abast a l'àrea del Maresme. Es tracta de canvis tan profunds que creiem que han de ser explicats com el resultat d'una actuació romana, imposada o induïda, i no pas com a resultat d'una evolució estrictament local.

Es detecta, en primer lloc, l'abandonament de diversos *oppida* (Turó del Vent, Cèllec, Puig Castell, i potser Cadira del Bisbe), mentre que perduren Burriac, Torre dels Encantats i Montpalau. Sembla que s'abandonen precisament alguns *oppida* que havien estat importants al llarg de la primera meitat del s. II aC, i en canvi es recuperen i potencien centres que havien estat molt migrats en el període anterior. No creiem que es tracti d'un senzill fenomen de descens de la població al pla, sinó que és un indicatiu més del trencament d'aquell primer model d'ocupació que aprofitava l'estructura territorial preexistent, ara superat. S'abandonen també alguns jaciments dispersos de la zona baixa (piemont), mentre que altres es recuperen, després d'un feble període d'activitat. El fenomen d'abandonaments, per tant, no només afecta jaciments situats en alçada (com seria lògic pensar si acceptéssim la interpretació que considera la romanització com un simple procés de desplaçament de l'hàbitat en alçada vers el pla), sinó que també afecta jaciments teòricament ben ubicats respecte a les noves pautes romanes.

Són especialment significatius els canvis que es produeixen a l'*oppidum* de Burriac, amb la realització d'una important reforma urbanística que inclou la construcció d'una porta en *opus quadratum* (García/Zamora 1993), l'obertura de nous carrers, amb canalitzacions / clavegueres associades (Ribas/Lladó 1977-78), i l'edificació d'un nou tipus d'habitatges, on es detecten novetats com la utilització de la *tegula* i l'aparició de sitges al seu interior. Un d'aquests nous edificis és precisament un magatzem de *dolia* (Barberà/Pascual 1980), planificat meticulosament i amb una disposició

36.- Això si acceptem les cronologies convencionals (Villaronga 1982), el que no és tan clar (Aguilar/Ñaco 1995; Beltrán 1998; Campo 1999). Si, en canvi, la moneda de bronze fos sobretot de segona meitat de s. II aC, el model seria més adient amb les dades arqueològiques conegudes, en coincidir, en el cas del Maresme, les troballes arqueològiques de monedes d'Ituro amb contextos arqueològics com ca l'Arnau o Burriac, i els canvis profunds a escala territorial.

37.- No tenim elements concloents d'aquesta interpretació, però no deixa de ser significatiu que en el cas del Maresme la continuïtat de bona part dels *oppida* coincideixi amb el sorgiment de la moneda i amb una inflexió i canvis en l'estocatge de cereals. Continuen bona part dels nuclis principals de poblament -per tant continuen les pautes de producció- però en canvi sembla disminuir la capacitat d'estocatge d'excedent, la capacitat d'adquisició d'importacions en alguns *oppida*, i alhora podria apareixer un mecanisme commutatiu del seu valor, com seria la moneda en bronze. Com hem vist, el mateix es produeix en altres territoris (Empordà, Tarragonès) i sembla respondre a un fenomen similar. Els "districtes" determinats per aquest sistema coincidirien força aproximadament amb la xarxa territorial i política resultant de la conquesta i repressió d'aquests territoris, que no forçosament ha de coincidir amb el model pre-romà.

i mesures que semblen respondre a patrons romans (Olesti 1995, 100). Havíem relacionat aquesta gran reforma amb el paper que prengué en aquest moment Burriac com a centre lligat a l'estructura de poder romana (probablement a escala tributària i administrativa), plantejant ja aleshores la possibilitat que a Burriac hi residís una guarnició romana.³⁸ Han estat, però, les recents excavacions a Ca l'Arnau (Cabrera), al peu i fora del poblat, les que han completat de manera espectacular aquestes dades, amb la identificació d'un conjunt d'estructures termals datables a partir de mitjan s. II aC veritablement sorprenents (Martín, en premsa)³⁹. No és casual la ubicació d'aquest conjunt d'estructures precisament a la vall de Cabrera, pràcticament en el primer gran replà que es troba al peu de Burriac, en una àrea que de nou podem considerar suburbana, no gaire lluny dels conjunts de sitges de Can Modolell i Can Bartomeu, ara recuperats. Al nostre entendre es tracta d'una prolongació d'aquesta ciutat indígena vers el pla, on es basteixen nous elements que ja comencen a ser definidors del nou concepte urbà que s'imposa a Itàlia, i on les termes prenen un paper cabdal. Lògicament, el primer destinatari d'aquests banys serien ciutadans romans o itàlics establerts a l'indret, però en segon lloc aquestes termes probablement actuarien també com a punt de trobada i d'integració de les poblacions locals, un espai d'atracció i d'aculturació per als indígenes del poblat -o almenys per a una part d'ells-, en un pas més vers la seva assimilació al nou sistema, precisament en un *oppidum* que ja al llarg de la primera meitat del s. II aC havia mostrat una notable col·laboració amb els nouvinguts. Lògicament, aquest fenomen tindria en el cas del Maresme una cronologia força antiga, però tampoc tan excepcional si tenim en compte la difusió dins la segona meitat de s. II aC del model de ciutat i casa romano-itàlica en àrees encara menys integra-

des, com la mateixa zona de la Vall de l'Ebre (Asensio 1995). Aquesta difusió d'elements nous no implica la desaparició de les pròpies tradicions i cultes locals, ans al contrari, pot suposar la seva consolidació. És el cas del santuari de la cova del Montcabrer, que precisament a partir del darrer quart del s. II aC és quan presenta una fase d'auge, amb el major nombre de materials conservats (Coll *et alii* 1994, 65).

A banda de les termes, també a Ca l'Arnau s'han identificat estructures de la mateixa cronologia que es poden posar en relació amb la producció de moneda de bronze, en haver-s'hi identificat lingots i retalls de plom amb estany, elements lligats a la producció de moneda de bronze (Martín, en premsa). Podria tractar-se de la seca d'*Iluro*, fet que realment completaria el paper central de la vall de Cabrera, i d'aquest doble establiment Burriac-Ca l'Arnau.

Ja Albert Martín considera Ca l'Arnau com un centre administratiu romà del territori del Maresme, anterior a la fundació d'*Iluro*. Aquest paper de centre, però, no pot deslligar-se de les pròpies estructures de Burriac, de manera que estariem davant d'un model ben conegut en el procés de romanització de la Península, segons el qual, al costat o al peu d'un nucli indígena important, els romans estableixen un nou establiment, que a la llarga donarà lloc a la fusió dels dos nuclis, i per tant a un centre híbrid i integrat.⁴⁰ No cal pensar, però, en l'existència de dues comunitats separades, si tenim en compte que també a Ca l'Arnau hi ha altres estructures més modestes on es documenten elements de cultura material local, híbrida, com algun tipus d'habitacions fetes amb murs de pedra seca, o la presència de ceràmica a mà, i que a dalt l'*oppidum* hi ha indicis de presència romana.⁴¹ És més, Ca l'Arnau es troba enmig o prop d'un conjunt d'estructures (necròpolis ibèrica de Can Rodon, sitges de Can Català) que ja des d'època ibèrica plena formaven part d'aquest conjunt peri-urbà,

38.- Olesti 1992, 23; 1995, 102. Així, en excavacions de contextos de s. II-I aC havien aparegut elements ben significatius, com dues puntes de llança típicament romanes (*pilum*), bales de fona, i un estilet de plata i una tauleta de cera per escriure que ja permetia suposar aquesta presència directa romana (Barberà/Pascual 1982). L'excavació d'estructures romanes possiblement de segona meitat de s. II aC a dalt de tot del cim de Burriac (Prevosti 1996) permeté reforçar aquesta interpretació, que lliga bé amb altres elements arquitectònics del poblat, com la mateixa porta meridional.

39.- Entre altres estructures, destaca la identificació d'un conjunt termal de caràcter públic, amb unes característiques constructives molt avançades, de clara influència sud-itàlica. Es tracta d'un conjunt "transplantat" d'Itàlia, com ho demostra la importació fins i tot de les *tegulae* i *imbrices* directament des de l'àrea campana. La cronologia de les estructures, de mitjan s. II aC fins a la fi del primer terç del s. I aC, és ben significativa: coincideix el seu inici amb un període de fortes transformacions territorials, i acaba en el moment de la fundació de la ciutat d'*Iluro*. Agraïm molt especialment a Albert Martín la consulta d'aquestes dades, així com els seus comentaris sempre significatius. A. Martín en aquest mateix volum.

40.- Un paral·lel directe el tenim a Tarraco, on en aquest mateix moment es produeix la unió de la part alta de la ciutat amb la baixa, indígena, i també a *Ilirta-Ilerda*, on al peu del turó ocupat pel centre ilerget comencem a detectar noves construccions, ja relacionades amb la ciutat "romana" (Payà *et alii* 1996). Podria ser també el cas de Tona, a Osona (Molas *et alii* 1995).

41.- Reflex d'aquest món híbrid, podríem destacar els dos grafitis ibèrics localitzats dalt del poblat, on es llegeix en caràcters ibèrics el prenom romà *Kai* (Olesti 1995, 78). D'aquest fenomen en tenim exemples en altres comarques (Velaza 1996).

de manera que sembla que l'establiment romà s'ubica en un punt força significatiu.⁴²

Les estructures de Ca l'Arnau, finalment, ens porten a la qüestió de la possible existència d'un *praesidium* a l'indret. No creiem que sigui una novetat d'aquest moment, perquè, ja en el període anterior, i a la llum de les dades literàries i arqueològiques, en teníem elements. Ara, però, sembla que hi ha un argument arqueològic de pes, en el sentit que la construcció d'aquestes termes sigui deguda a la presència d'un nucli de població itàlica, probablement militar.⁴³ El nucli indígena esdevé un centre territorial reaprofitat pels romans per a establir-hi la seva estructura de control i explotació d'aquestes comarques, control ja iniciat al període anterior, però que ara, en un context general d'intervenció més intensiva, pren una nova dimensió.⁴⁴ De fet, ja no podem dubtar que Burriac-*Ilduro* esdevé en aquest moment el tercer centre més important de la costa catalana entre *Tarraco* i *Emporion*.

Pel que fa al poblament dispers, el gran fenomen que detectem en aquest moment correspon a l'aparició a la zona de la plana i vessant (encara que hi ha també exemples en alçada) d'un nombrós conjunt de nous assentaments, establiments de filiació indígena, si bé amb alguns elements clarament romanitzats. Es tracta de nuclis de dimensions mitjanes-petites d'origen indígena, testimoniats per l'arqueologia: construccions amb murs de pedra unida amb fang, paviments de terra batuda, cobertura de *tegula*, alguns paviments de *signinum*, material ceràmic comú majoritàriament ibèric, presència de ceràmica ibèrica a mà, peces amb grafit ibèrics, llars de foc de tradició ibèrica, etc.⁴⁵

Nosaltres hem interpretat aquest fenomen com un reasentament d'una part de la població ibèrica que habitava a la comarca. Paral·lelament a l'abandonament d'alguns poblats i hàbitats, s'ocupen noves àrees, es funden nous establiments, vinculats ara en bona part a terres abans poc ocupades, en cotes més baixes, i amb novetats tècniques -tant constructives (*tégula*, *signinum*) com productives (*dolium*, dipòsits)- que clarament cal vincular a l'increment de la presència romana, si bé els hàbitats documentats responen majoritàriament a poblacions d'origen local.

Aquest fenomen de reasentament va acompanyat d'una significativa novetat: hi ha canvis en la distribució de les sitges, que reflecteix canvis en el sistema d'emmagatzematge de l'excedent agrícola i probablement en les formes de producció. Així, a partir de la segona meitat del s. II aC es multiplica el nombre d'establiments que presenten sitges, si bé ara es tracta de petits conjunts o fins i tot sitges individuals, índex d'una capacitat d'estocatge -i per tant un volum productiu- més moderada, una atomització de l'excedent.⁴⁶ Podem pensar en un fenomen de "privatització" de l'excedent agrícola antigament concentrat en zones "públiques": el sistema de gestió de l'excedent agrícola del període anterior ha sofert grans canvis, s'ha atomitzat i ha perdut el seu caràcter "comunitari".

Creiem, de fet, que tots aquests canvis són el reflex en les pautes de poblament de la redistribució de la terra, que cal relacionar amb l'establiment d'un cadastre romà. És la constatació d'un canvi profund en el sistema d'explotació del territori que hem de relacionar amb una actuació romana: fundació de nous establi-

42.- En altres centres, com Tarraco i Empúries, prop de les àrees dedicades a l'estocatge de gra en sitges (com les identificades a l'àrea de l'anomenat "*praesidium*" d'Empúries, o les trobades sota el posterior fórum colonial de Tarraco) sorgiren els centres polítics lligats a la nova vertebració territorial romana. En el cas de Ca l'Arnau-Burriac, hi ha els conjunts de sitges d'aquesta cronologia de Can Bartomeu i Can Modolell. Pot haver-hi per tant una relació entre els centres amb un paper polític i administratiu important, testimoniats entre altres coses per les seques, i la seva capacitat d'estocatge en sitges, que podria indicar el seu paper de centre recaptador de recursos agraris / contribucions.

43.- No es pot descartar que l'indret fos utilitzat per ubicar-hi els soldats desmobilitzats, en el marc de l'anomenat *hospitium militare* (Ñaco en premsa), cosa que suposaria una nova forma de drenatge de riqueses. Dificilment en canvi podem pensar que es tracti d'un *hiberna*, un campament militar.

44.- Fins i tot, com hem vist, alguns elements arqueològics, com la tauleta de cera i l'estilet, ens permeten plantejar la hipòtesi de la presència continuada de subordinats del governador, *praefecti* i *scribae*, al nucli, els veritables protagonistes de l'administració i explotació d'aquests territoris a les ordres del pretor, els encarregats d'avaluar i registrar la riquesa del territori, amb un posterior objectiu tributari.

45.- L'exemple més clar, Can Balençó (Codex 1995). Marià Ribas feia referència a aquests nivells amb termes com "estratos como los de Burriac", i Serra Ràfols s'hi referí com a "estratos ibéricos". Les darreres intervencions a la comarca han permès incrementar el nombre d'aquest tipus d'establiments (Coll *et alii* 1998).

46.- Aquestes sitges apareixen en una bona part dels nous hàbitats dispersos sorgits en el procés de reasentament, però també en alguns establiments que perviuen del període anterior (després d'un *hiatus*) i a l'interior de les noves cases documentades a Burriac en aquest moment (Banús 1991), cosa que permet pensar en una atomització dels excedents agrícoles (Olesti 1992; 1993). No desapareixen tots els grans conjunts de sitges anteriorment situats en "àrees comunitàries", com ara Can Bartomeu i Can Modolell, però ara aquestes noves sitges s'ubiquen al costat d'un petit establiment construït al costat, que sembla manifestar-ne el seu control. El mateix passa en altres punts (Horta Fassina, Can Grandia, propietat de R. Esteban, etc.) (Olesti 1995).

ments, sota unes noves pautes, uns nous criteris. L'antic model d'ocupació i explotació de la terra, heretat de l'ibèric ple i que de fet ha perviscut durant la primera meitat de s. II aC, es trenca ara definitivament. L'antiga ocupació no gaire intensiva de les àrees de plana i vessant, i el poblament majoritari en hàbitats concentrats (prop dels quals es concentraven les sitges), s'ha transformat en una ocupació més densa de les planes, amb la fundació de nous d'establiments dedicats a l'hàbitat i a la producció agrícola, i que sovint presenten sitges, és a dir, capacitat pròpia d'emmagatzematge. Es pot pensar en una redistribució de la tenença de la terra (difícilment podem pensar en un veritable sentit de la propietat entesa en termes jurídics romans, encara que per al món indígena aquesta precisió podria ser obvia), que comporta una remodelació de les pautes de poblament i de producció, redistribució realitzada en el marc d'una intervenció cadastral.

Aquesta reorganització permet també una millor avaluació i registre de les riqueses i produccions del territori, un inventari dels béns amb una voluntat tributària. Aquest és un dels objectius de l'establiment d'un cadastre. No sempre cal una *limitatio* del territori, l'establiment d'una centuriació, però sí una reorganització homogènia del territori, establerta sota les noves directrius romanes, que és el que documenten aquests nous establiments.⁴⁷

No pot estranyar-nos que aquest fenomen vagi acompanyat d'un gran increment en les emissions de la seca d'*l'lduro*. De fet, és ara quan arqueològicament s'ha detectat aquesta moneda en diversos jaciments, i quan sembla tenir una presència important en la vida quotidiana. També és ara quan coneixem les restes de la possible seca establerta a Ca l'Arnau, i quan per primer cop comencem a trobar denaris romans al territori.⁴⁸ Semblen dades coherents: la redistribució de la terra, la fragmentació de les unitats de producció, l'establiment d'un nou model d'explotació agrícola, l'atomització de la renda camperola, ha d'anar acompanyada d'un nou model de taxació i captació

d'aquestes rendes, documentat directament o indirectament per l'increment de la massa monetària, tant en plata com en bronze, i tant de peces romanes com ibèriques. De tota manera, aquestes transformacions no semblen exclusives del Maresme. Es tracta d'un canvi general en l'estratègia imperialista romana, ben detectada en diverses àrees, que depassen no tan sols l'àmbit català, sinó també el peninsular (Prieto 1998).

L'EVOLUCIÓ EN ALTRES COMARQUES

En el cas de la Catalunya costanera, per exemple, fenòmens de reassentament i transformació de les pautes de poblament a partir de mitjan s. II aC han estat identificats en comarques com el Vallès (Aguilar 1993), l'Empordà (Plana 1994), l'àrea del Nord-Est (Burch 1996), Alt Penedès (Cebrià *et alii* 1991), Baix Penedès (Macias/Remolà 1993), Garraf (Miret/Revilla 1995) o el Camp de Tarragona (Carreté *et alii* 1995). Un cas que creiem similar seria el del Baix Llobregat (Solias 1989; 1993). Almenys en el cas de l'Empordà i Vallès sembla clar que aquests canvis s'acompanyaren també de *limitationes* efectives del territori. Ja en un treball anterior recollírem, sense ànim d'exhaustivitat, alguns exemples d'aquests nous establiments rurals que protagonitzaren la reorganització territorial, el reassentament de les poblacions indígenes (Olesti 1997).

Sembla que durant la segona meitat del s. II aC aquesta reorganització territorial -lligada a una estratègia d'intervenció romana coherent, planificada, com ho testimonia la construcció d'una xarxa viària bàsica per al funcionament del conjunt (Mayer/Rodà 1986), associada possiblement a torres de control (Sanmartí 1998, 13), no suposa encara la construcció de ciutats *ex novo*, sinó més aviat la potenciació d'aquells centres indígenes que havien demostrat ser més útils en l'articulació i explotació d'aquests territoris, i que significativament coincideixen en molts casos amb les principals seques

47.- Tanmateix, hi ha restes de l'existència d'una possible *centuriatio* romana a la plana del Baix Maresme, orientada a NG 35° W i N 55° E (Olesti 1995). Es tractaria d'un cadastre de 20 x 20 *actus*, conservat només parcialment en la xarxa viària i parcel·l·lària actual (però en algun sector, com a la Cisa, prou correctament). Malauradament, les transformacions sofertes pel territori no permeten per ara depassar el camp de la hipòtesi, si bé la distribució dels jaciments antics és prou interessant: de 14 jaciments fundats durant la segona meitat de s. II aC a la plana, 10 es troben situats a menys de 100 m de *limites* teòrics, i 15 dels 30 fundats dins la primera meitat del s. I aC. En canvi, solament ho compleixen el 30 % dels alt-imperials. Recentment ha estat excavat un límit de propietat agrària d'època augustal que segueix la mateixa orientació d'aquest possible cadastre (Gurrera *et alii* 1994).

48.- Cal no oblidar que a partir de mitjan s. II aC es documenta a l'àrea catalana, i també al Maresme, un increment de la moneda de plata, tant de denaris romans -que per primer cop semblen més o menys nombrosos- com de denaris ibèrics (un recull bibliogràfic a Olesti 1995, 83). L'elevada difusió d'aquestes peces indica que la monetarització d'aquestes comunitats ha sofert un notable increment.

49.- La construcció a Tarraco d'una nova muralla que uniria la part alta i baixa de la ciutat, i la continuïtat a l'àrea del futur fòrum colonial d'un important conjunt de sitges, coincideix amb la potenciació de la seca de Kese, que passa a tenir un paper central en el panorama de les encunyacions ibèriques, ja amb peces de plata. Són indicis de la capitalitat administrativa del centre. A Empúries la construcció d'una nova muralla meridional, l'obertura de noves noves sitges a l'àrea de l'anomenat *praesidium* -Aquiúé *et alii* 1996, 163-, o la construcció del moll hel·lenístic, sembla complementar-se per les possibles darreres encunyacions de dracmes (Campo 1998). Sobre la relació amb els conjunts de sitges, vegeu n. 42.

monetals ibero-romanes que ja destacàvem en el període anterior.

Els casos més evidents poden ser els de Tarraco i Empúries, ara en clara fase d'expansió,⁴⁹ però fenòmens similars es detecten en altres nuclis, potser no tan preemients com aquests dos, però d'un indubtable paper central respecte unes demarcacions territorials ben delimitades, que en alguns casos semblen coincidir amb les àrees d'influència de determinades seques.⁵⁰

Sembla que a diferents àrees de l'àrea catalana es detecta un fenomen arqueològic bastant homogeni:

- Potenciació de determinats *oppida*, que ja presenten notables elements de filiació romana, i que prenen un paper administratiu i tributari testimoniatge del seu caràcter de *civitates* integrades en el model romà, possiblement les més preeminentes com a ciutats aliades i la resta, majoritàries, com a *civitates stipendiariae*. És probable que sobre els nuclis més importants s'establís un control directe per part dels *praefecti*, els llegats del governador, i un petit seguici al seu servei.

- Multiplicació del poblament dispers, ubicat a les zones de plana i vessant, repreneu a vegades punts ja ocu-

pats a l'ibèric ple -però que semblen haver passat per un *hiatus*-, o colonitzant noves zones. Alguns d'aquests nous establiments sorgeixen al peu de centres indígenes aturonats que s'abandonen, en un model força estès arreu dels territoris estudiats.

- Lligat amb tots dos fenòmens, increment dels conjunts de sitges (tant en els poblats com en els nous hàbitats) i dispersió d'aquestes estructures d'emmagatzematge en petites agrupacions. No es tracta només d'una atomització dels excedents, sinó probablement també d'un increment d'aquests, fruit de l'ocupació i la posada en explotació de noves terres que no podem deixar de relacionar amb el reassentament, la redistribució de la terra, i l'increment de la taxació que acompanyaria tot aquest procés, pressionant les comunitats indígenes. En alguns d'aquests establiments es documenten també novetats tecnològiques, com dipòsits en *signinum*, premses, etc...

- Increment del nombre de seques ibero-romanes de bronze i del nombre d'emissions. No només apareixen seques noves (*Laiessen*, *Baitolo*, *lesso*, *Lauro*), possibles nous punts de recolzament de l'organització

50.- Així, seguint els exemples que hem anat veient, St. Julià de Ramis (Gironès) sembla passar ara per un moment d'auge constructiu i de notable prosperitat, igual com Castell (Palamós) o el Fortim (St. Feliu de Guixols). En canvi el camp de sitges de Peralada s'abandona, en una evolució similar al de Turó del Vent. Pel que fa al poblament dispers, el fenomen de reassentament està testimoniats per establiments com Tolegassos, l'Olivet d'en Pujol, Casa del Racó, Camp del Bosquet, el grup de sitges de la Quintana, etc. (Anuari 1993). A la propera comarca de la Selva, també aquest reassentament està ben testimoniats per establiments com Can Pons (Arbúcies) o la vil·la dels Ametllers, on les estructures indígenes -que de nou inclouen sitges- semblen ben identificades. Al Penedès, Darró continua en expansió, i Olèrdola esdevé ara un centre de gran importància, en el qual es construeix una muralla en *opus quadratum* així com una talaia propera, i esdevé potser una nova guarnició. Quant al poblament dispers, sembla significativa l'evolució de jaciments com l'Arguera, les Guàrdies, les Albarbes, Barranc del Prat o l'Albornar, que, després d'un *hiatus* durant la primera meitat del s. II aC, ara es reocupen. El cas de les Guàrdies és significatiu perquè el nou establiment, de clara tradició indígena, es dedica encara en part a la producció cerealística (sitges), però presenta ja una premsa, indicatiu d'una nova producció vinícola o oleícola. A l'àrea del Vallès, també alguns poblats semblen que passen per una fase de certa promoció, com el cas de Can Olivé, amb l'increment de l'àrea d'emmagatzematge en sitges (Francés 2000), Can Fatjó, amb el seu notable conjunt de sitges, i Torre Roja, que presenta ara un sistema de clavegueres cobertes, i l'ús de tègula (Miró *et alii* 1998). Més difícil és qualificar alguns centres al pla que podrien datar d'aquest moment, com Can Rossell o les restes de Granollers, i que semblen de nou testimoniar un fenomen de reassentament. La ubicació en aquest territori d'alguna seca ibèrica, com ha estat proposat per a *Eustibaecula* o *Lauro*, podria de nou portar-nos al model general. Pel que fa al poblament dispers, nuclis com Can Massot (Cantarell-Estrada 1998) -de nou amb sitges de l'ibèric final- o el Remei (Miró *et alii* 1998), testimonien la pervivència del món local sota noves pautes, mentre que altres, com Can Martí (Aquilué/Pardo 1990), mostren la introducció de formes arquitectòniques de nova planta, si bé de nou en relació amb els precedents locals. Algun camp de sitges, com Can Feu (St. Quirze), resorgeix en aquest moment. Al Barcelonès, l'*oppidum* del Mas Boscà (Badalona), sembla perviure sense problemes en aquesta segona meitat del s. II aC, i la identificació ara d'una seca monetar (o potser al seu peu, com en altres casos), *Baitolo* (Villaronga 1982), sembla plenament coherent amb el panorama general. El poblament dispers mostra el sorgiment de nuclis de plana amb petits conjunts de sitges (Palet 1997, 165).

A Osona el panorama no és tan clar, però pensem que no estem gaire lluny de les altres àrees (Molas *et alii* 1995). D'una banda, l'Esquerda continua ocupat en aquest moment, i fins i tot s'hi construeix una nova muralla. Per altra banda, sembla que les darreres recerques constataren a Tona, al peu del poblat del Castell de Tona, el sorgiment d'un nucli a la plana, amb característiques híbrides típiques d'aquest moment, i que podria estar relacionat amb una seca monetar i l'hipotètic nucli esmentat pel mil·liari de Sta. Eulàlia de Ronçana. Al Bages, el Cogulló mantindria també ara el seu paper central (Daura *et alii* 1995, 119). S'hi ha ubicat hipotèticament la seca d'*Illirkesken*. També a St. Miquel de Sorba hi ha ara una important fase, que documenta el paper del nucli com a punt d'estocatge de cereals i possible centre territorial. Quant al poblament dispers a la Catalunya central, sembla que predomina la reocupació d'establiments de tradició ibèrica plena, que durant la primera meitat de s. II aC -com en altres comarques- havien passat per una etapa de *hiatus*, com indiquen els casos de Boades, Can Bonells o Rajadell.

romana), sinó que ara és quan es documenten més emissions i més completes, que denoten possiblement un increment de la taxació i la monetarització de les economies locals. L'arribada de denaris romans podria completar aquest panorama.

- Finalment, no constatem en aquesta fase l'aparició de ciutats romanes de nova planta, fundacions *ex novo*, que a l'àrea costanera semben només apareixer cap a final del s. II o més aviat principi del s. I aC. El model d'ocupació i explotació territorial basat en la potenciació d'alguns nuclis preexistents (Tarraco, Empúries, Burriac, l'Esquerda, Tona, Darró, St. Miquel de Sorba, etc.) i el drenatge dels recursos mitjançant mecanismes diversos -testimoniats per les seques indígenes- continua en funcionament.

El marc històric

Cal aquí recórrer novament a les fonts literàries i als paral·lels amb altres províncies i territoris. En realitat, i com ja ha estat sovint posat de manifest (Prieto 1995), a partir de mitjan s. II aC podem parlar d'un canvi o una inflexió en la dinàmica imperialista romana, que comporta un increment de la pressió sobre els territoris provincials i les seves poblacions. El que fins aquell moment havia estat un control no excessivament intervencionista, on havia predominat la juxtaposició dels mecanismes d'exacció romans a les pautes de poblament i producció locals, comença a transformar-se en un sistema més agressiu, on la pressió romana comporta canvis més importants en les comunitats locals.

El cas de la península és de nou paradigmàtic. Ja des de mitjan s. II aC, a l'inici de les guerres celtibèriques, era ben explícit l'interès de Roma per anar més enllà en l'explotació d'aquests territoris (Apià, *Iber.* 44). El que havia estat suficient en temps de T. Semproni Grac -mantenir les pautes preexistents i articular-hi uns mecanismes de drenatge de recursos- ara ja no és prou vàlid. És Roma qui trenca els pactes i qui inicia l'ofensiva contra els celtibers (Pena 1994), sempre amb la col·laboració d'una part del món indígena. Acabada la guerra, tenen un paper cabdal en la reorganització dels territoris peninsulars algunes comissions de *decemviri* que envia el Senat a Hispània, similars a les que s'envien a altres províncies (Asia, Cartago) i que sempre suposen un punt d'inflexió en l'estratègia d'explotació d'aquells territoris (Prieto 1995; Pina 1997). És possible que calgui relacionar amb aquestes comissions tot un seguit d'actuacions de caire oficial i militar que garanteixen el control d'aquests territoris, com la millora de la xarxa

viària, l'establiment de punts de control territorial, el creixement de determinats centres estratègics, però no hem d'oblidar que acompanyant aquestes reformes s'inicia també un període en què la victòria ha permès eliminar el perill "bàrbar" i es desenvolupen els interessos econòmics d'importantes famílies itàliques i romanes. No es pot dibuixar una ratlla clara entre els dos móns: són les mateixes famílies que ocupen les magistratures civils i militars, els pretors i procònsols, les que desenvolupen tota una xarxa de clienteles i recolzaments locals a partir dels quals bastir els seus interessos a les províncies, en aquest cas a Citerior.

En aquesta nova dinàmica, no són estranyes a les fonts les mencions als fenòmens de re-assentament de poblacions indígenes, com testimonia el mateix cas de Numància, dividida entre els pobles veïns, per a la qual s'ha plantejat la probable deportació de part dels seus habitants cap a altres nuclis (per exemple Aeso, Mayer 1998, 20), o el cas de *Colenda*, el 104 aC, prop de la qual M. Mari va fundar una ciutat amb tropes celtibèriques auxiliars (Apià, *Iber.* 99).⁵¹ Roma no dubta a intervenir en aquells territoris on pot incrementar els seus recursos, afavorint la urbanització o la reorganització territorial, i si cal deporta els afectats. Ben explícit és el cas de Termeso, l'any 98 aC, quan Titus Didi trasllada la ciutat des d'una eminència fins el pla per reduir la seva capacitat defensiva (Apià, *Iber.* 99). El cas de la vall de l'Ebre, arqueològicament molt ben estudiat amb casos com Contrebia, Sekaisa o la Caridad de Caminreal (Asensio 1995 recull l'estat de la qüestió), pot ser exemplificador. En el cas de Catalunya les fonts no donen gran informació, però en canvi una data similar, final de s. II - inici del s. I aC, ha estat proposada per a les fundacions d'Aeso (Payà *et alii* 1995) i Iesso (Guitart *et alii* 1998), i podríem també aquí emmarcar aquestes fundacions en un context de reorganització territorial -i possibles reassentaments de poblacions indígenes-, sens dubte dirigit i articular a través de la intervenció dels comandants romans. Com en els casos de la vall de l'Ebre, la urbanització parteix d'una decisió política romana -probablement seguint les directrius de les comissions senatorials- duta a terme segurament pels enginyers militars romans, però el pes demogràfic d'aquestes fundacions recau en el grups indígenes reassentats, probablement en els seus sectors més col·laboracionistes i privilegiats. En aquest context, els esdeveniments documentats al Maresme i altres comarques costaneres prenen plena coherència.

51.- Sabem que aquests mateixos celtibers són aniquilats per Titus Didi pocs anys després, amb l'estratagema de prometre noves reparticions de terres a partir de l'establiment d'un cadastre: l'elaboració d'un registre d'homes, dones i nens (Apià, *Iber.* 100). Devia tractar-se d'una pràctica relativament estesa, ja que els indígenes cauen a la trampa (Pena 1994; Prieto 1996). La descripció d'Apià permet conèixer bé la precisió d'aquestes operacions, i relacionar-la amb altres documents recentment coneguts (Pena 1998).

Com ja hem dit, creiem que aquestes actuacions tenen lloc en el marc de l'establiment de cadastres en algunes d'aquestes àrees, cadastres que no sempre impliquen la *limitatio* efectiva del territori, però sí la redistribució de la terra i de la seva tinença (*possessio*). Com recull l'agrimensor romà Sicculus Flaccus (L. 212, Th. 119), les terres que pertanyien a Roma per dret de conquesta no només es podien donar a veterans romans, sinó també a indígenes segons la seva *dignitas, gratia et amicitia*, és a dir, segons la seva col·laboració amb Roma. Aquestes reorganitzacions territorials es farien per tant amb la cooperació d'una part de les poblacions locals, que conservarien o incrementarien en la nova situació la *possessio* d'un lot de terra, i que s'integrarien cada cop més en les noves pautes socials i econòmiques. La reocupació d'alguns establiments rurals després del *hiatus* de primera meitat de s. II aC podria ser el testimoni arqueològic d'aquests grups que han pactat amb els nousvinguts, i que mantenen així les seves tinençes.⁵² Per altra banda, aquesta integració no es faria sense conflictes: l'establiment d'un sistema de torres de guaita, i el mateix paper de les vies romanes denota l'interès pel control del territori, i l'existència d'episodis conflictius no es pot descartar.⁵³

El trencament amb el model anterior és notable. La redistribució de la terra comporta el definitiu final dels sistemes de producció i enmagatzematge que podem relacionar amb els models "comunitaris" de tradició indígena. Ara sorgeix un model nou, on l'atomització dels centres productors i dels excedents agrícoles està testimoniada pels nous hàbitats sorgits del procés de reassentament, hàbitats sovint relacionats amb petits conjunts de sitges -o fins i tot sitges individuals- i que impliquen la fragmentació de la terra, la seva nova distribució en el marc dels nous cadastres, articulats i promoguts per Roma. Bona part dels establiments que apareixen durant la segona meitat del s. II aC semblen força modestos i senzills, petites granjes unifamiliars o poc més, amb una capacitat d'estocatge -i per tant d'excedent- limitada. Si tenim en compte l'elevada densitat que presenten aquests tipus d'establiments, cal pensar en unes explotacions agrícoles de dimensions mitjanes-petites, unes propietats rurals

modestes. Es tracta d'una estructura de la propietat de la terra -de fet, possessió- que no sembla tenir res a veure amb el model ibèric, i que s'explica perfectament arran de la integració d'aquests territoris en el nou marc de relacions de producció incorporat per Roma, probablement a partir de l'establiment de cadastres.

La transformació del model ibèric permetrà a Roma un increment dels recursos obtinguts en aquests territoris provincials. Mitjançant la difusió de les relacions de producció i les formes de treball vingudes d'Itàlia, el món indígena aconseguirà incrementar els seus recursos, i indirectament els sistemes de tributació romans se'n podran beneficiar. Ja S. Keay (1990) proposava la importància de la tributació i la monetarització com a estímul de la producció. Almenys les dades arqueològiques semblen que poden interpretar-se en aquesta línia, i també les dades numismàtiques, atès el gran increment del nombre de seques i d'encunyats d'aquest moment, quan es produeix per primer cop l'arribada important de moneda de plata romana i l'aparició dels denaris ibèrics. Les característiques d'aquest circuit tributari no són clares, però sembla que cal pensar en la imposició d'un impost sobre la producció agrària (Ñaco 1999a, 367). Això podria explicar l'envergadura de les operacions cadastrals documentades en alguns territoris: bona part dels beneficis obtinguts per Roma provindria dels tributs sobre la producció agrícola. Per tant, la nova organització del territori seria una condició prèvia i necessària per millorar el rendiment d'aquestes terres -recordem la colonització de noves superfícies, la capil·larització del territori gràcies a la reforma viària, etc.- i, a la vegada, dels tributs que se n'obtidrien.⁵⁴

Aquesta redistribució de la terra, que s'emmarcaria en les actuacions dels governadors i especialment de les línies establertes per les comissions senatorials, seria també el marc idoni per a la col·laboració i la integració d'una part de la població indígena, de les èlites locals. Ja hem destacat com el nou cadastre permetria la concessió de parcel·les a alguns indígenes escollits (els més dignes i amics, com ens diu Sicculus Flaccus), que sortiran clarament beneficiats en aquest nou quadre territorial, social i econòmic. Probablement serien parcel·les encara en

52.- La nova redistribució de la terra no comporta forçosament confiscacions: precisament en el cas del Maresme hem vist com perviuen alguns camps de sitges ja existents al s. III aC, però que ara apareixen "privatitzats". També és freqüent la continuïtat d'alguns establiments rurals de l'ibèric ple, que ressorgeixen amb força en aquest moment (Olesti 1997). Per tant, hi ha redistribució i canvis, però afectaran una part de les comunitats locals, mentre que altres sembla que mantenen o fins i tot veuen potenciats els seus privilegis.

53.- D'aquest moment daten diversos tresors monetaris catalans (Cànoves, Balsareny, Barroca, s'Agaró, etc.) que podrien relacionar-se amb revoltes o períodes conflictius, com s'ha posat de manifest en el cas dels tresors de la Gàl·lia Narbonesa, vinculats a les operacions cadastrals (Clavel/Lévêque 1989).

54.- Recordem de nou que segons Plutarc (C. Grac., 6) Fabi Màxim, propretor a Hispània Citerior el 124 aC, envià a Roma un gran volum de blat d'Hispània. Caius Grac convencé el Senat per retornar el diner a les ciutats i censurar el governador, donant a entendre que el blat s'obtingué d'una manera poc legítima, i que l'Imperi podia fer-se odiós per a aquella gent (Ñaco/Prieto 1999 p. 234). Aquest panorama de noves i importants exaccions lliga bastant bé amb el context d'inestabilitat testimoniada pels tresors monetaris.

règim de *possessio*. Tampoc no sembla estrany que a partir de mitjan s. I aC es pugui documentar l'inici d'alguns nuclis rurals que incorporen característiques constructives importades d'Itàlia, i que indiquen un luxe elevat, tot i testimoniar també una filiació local (recordem casos com Mas Gusó, Can Martí de Samalús o la vil·la del Moro -Olesti 1997). Es tractaria dels nous establiments que sorgeixen en el marc de les noves tinences o propietats d'aquestes élites indígenes, i que els permeten integrar-se a les formes de vida romanes, amb un nivell de recursos superior. Algunes d'aquestes élites indígenes les podem conèixer, com indica l'onomàstica (Dyson 1980-81) i alguns exemples privilegiats: els magistrats monetals ibèrics de la seca d'Untikesken, els que apareixen en els ploms monetiformes a Tona (Molas *et alii* 1995, 70), o els presents en algunes esteles ibèriques ben significatives (Velaza 1996). Serien élites que es vincularien als governadors i magistrats romans a partir de vincles de dependència personal, especialment la clientela, però també l'*amicitia*, i que garantirien el propi funcionament del sistema a canvi del manteniment d'aquests privilegis. El seu paper com a grups dominants respecte de les poblacions locals, i com a intermediaris respecte de l'estructura política, administrativa i probablement tributària romana -si tenim en compte el seu paper en les encunyacions- els conferí uns privilegis que expliquen els pactes i la col·laboració que mantingueren amb aquestes famílies preeminents romanes i itàliques.

No serà tampoc casual que sigui precisament aquest nou marc territorial el que permetrà ja en entrar el s. I aC el sorgiment d'un nou tipus de produccions i formes econòmiques lligades a les pautes econòmiques i comercials romanes, perquè les condicions bàsiques perquè es desenvolupin aquestes noves relacions de producció ja s'havien establert a partir d'aquests nous cadastres. La capillarització del territori, la colonització de noves terres agrícoles, la reorganització de les propietats, i sobretot, la seva integració a una economia monetaritzada i oberta al mercat mediterrani facilitaren la difusió de formes de treball i de relacions de producció novingudes, entre elles probablement una primera però limitada difusió de l'esclavisme. No creiem que es tracti pròpiament del sistema de la vil·la (les vil·les apareixeran a partir d'època d'August), si bé és cert que es tracta d'un sistema ja plenament integrat a les pautes productives, socials i comercials romanes, protagonitzat majoritàriament per poblacions indígenes (Olesti 1997).

Finalment, no podem obviar en aquesta conjuntura el propi context polític a Roma. L'enfrontament entre els grups senatorials partidaris de mantenir un sistema imperial

excloent i de caire més oligàrquic, enfront dels sectors més partidaris d'obrir l'Imperi a les élites itàliques i provincials, enmig d'una situació de crisi del petit camperolat, suposà el qüestionament del model d'explotació de l'*ager publicus* i de la redistribució dels beneficis de l'Imperi. No deixa de ser significatiu que els reassentaments de poblacions indígenes a l'àrea catalana coincideixin amb les notícies dels primers intents de repartició de terres a ciutadans romans en noves colònies fora d'Itàlia, intents frustrats per l'actuació de la *nobilitas* més reaccionària. No es pot establir una relació directa entre tots dos fenòmens, però és probable que la problemàtica per la terra pública que s'estava vivint a la península itàlica tingués repercussions en els territoris provincials.

LA PRIMERA MEITAT DEL S. I AC. L'ECLOSIÓ DE LES CIUTATS

Al llarg de la primera meitat de s. I aC s'acceleraren al Maresme els canvis iniciats en el període anterior, especialment l'establiment de nous assentaments (entorn d'una quarantena) en zones de plana-vessant. Podem parlar d'una veritable colonització de noves àrees, atesa l'alta densitat de jaciments d'aquest període i l'ocupació de nous terrenys, sovint ja en les planes més baixes. D'aquests assentaments, els que coneixem bé segueixen sent de filiació indígena. És possible també que alguns d'ells pertanyessin a emigrants itàlics, però creiem que serien molt minoritaris. En altres paraules, no seria l'arribada de població itàlica la que explicaria aquest fenomen de reassentament, sinó que fou la intervenció romana (amb la col·laboració d'una part del món indígena) la que motivà aquesta transformació del món local sota unes noves pautes.

Un moment que podem situar entorn al segon quart del s. I aC sembla especialment significatiu en l'evolució d'aquest territori. És aleshores quan Burriac presenta indicis clars de despoblament, que poden haver començat ja a principi de segle (García/Zamora 1993). L'inici de l'abandonament de Burriac ha de ser interpretat com la pèrdua per part de l'*oppidum* del paper central en el territori que la intervenció romana li havia atorgat. També poc després, a la fi del primer terç del s. I aC, es data l'amortització de les termes de Ca l'Arnau (Martín, en premsa). En aquest segon quart del s. I aC, finalment, sembla que té lloc la fundació d'*Iluro*: d'aquest moment data la construcció d'un sistema de clavegueres i diversos elements urbanístics significatius (Cerdà *et alii* 1997, 264).⁵⁵ No creiem que

55.- La cronologia fundacional de la ciutat sembla ben definida dins el segon quart del s. I aC (Cerdà *et alii* 1997). Les dades de Ca l'Arnau reforcen aquesta cronologia, en datar-se l'abandonament de les termes cap a la fi del primer terç del s. I aC, possiblement perquè es donaria pas a les estructures de la nova ciutat.

el pas de Burriac / *Illduro* a *Iluro* pugui ser interpretat com a fenomen "mimètic" de descens de la muntanya al pla, o un simple fenomen d'autoadaptació del món ibèric a la recerca de noves comoditats (en una visió civilitzadora proposada pels mateixos autors greco-romans). La fundació d'*Iluro* té lloc en el marc d'un complex procés de reassentament del món indígena, i n'esdevé el pas final. Es tracta d'una decisió política, que Roma ha utilitzat en altres àrees. El trasllat de la capital suposa la culminació d'un procés de reorganització social i territorial. És possible que la nova ciutat suposés l'arribada al territori d'un conjunt de població itàlica més significatiu (sempre, però, ben minoritari), però en realitat aquest grup s'intuïa ja en les estructures de Ca l'Arnau i al mateix Burriac, probable *praesidium*. La veritable novetat d'aquest moment és l'adopció per part de les élites locals de les formes de vida urbanes novvingudes, amb un tipus de residències àmplies i luxoses que eren inviables al poblat, i la gènesi de nous espais públics i polítics. Les estructures documentades per exemple a la Plaça Gran, de cronologia controvertida però dins del s. I aC, responen al model de *domus* urbana d'origen itàlic, una casa senyorial on cal ubicar aquestes noves élites urbanes. La nova ciutat serà l'espai de residència i representació tant del petit percentatge de població itàlica o romana, com sobretot dels indígenes privilegiats que s'hi traslladen, i que veuen exterioritzat i fet realitat el seu anhel d'integració.⁵⁶ D'un model d'ocupació basat en les guarnicions, heretat del període de conquesta, hem passat al veritable model urbà, espai privilegiat d'aculturació i d'integració social i econòmica.

També d'aquest moment data la desaparició de la seca d'*Illduro*, i amb ella la desaparició d'un model de tributs i exaccions vinculat especialment als *oppida*.⁵⁷

Aquest període suposa també canvis importants en el sistema productiu. Ens referim sobretot al fenomen generalitzat d'amortització de nombroses sitges, i al fenomen paral·lel d'expansió d'emmagatzematge en *dolia*. No es tracta, però, d'un simple canvi en els mètodes d'emmagatzematge, sinó sobretot d'un canvi en les produccions agrícoles (el *dolium* ja era conegut d'abans al món ibèric final, però és ara quan es generalitza el seu ús). Creiem que el descens de l'emmagatzematge en sitges, i l'increment de les *dolia*, és indicatiu

d'un canvi en les proporcions de la producció cereal/vinya, amb l'inici d'una producció important de vi (producte especialment destinat al mercat, amb un alt valor de canvi, fins i tot especulatiu).

Aquest fenomen està també confirmat per l'aparició en aquest moment de les primeres àmfores vinàries locals. Es tracta d'imitacions de les formes itàliques Dressel 1 i Lamboglia 2 realitzades en "pasta sandvitx", és a dir, imitacions ibèriques d'àmfores vinàries romanes (Comas *et alii* 1987; García/Gurri 1996-97). Aquest és un indicatiu clar de qui i de quina manera s'inicia aquesta producció vinícola a la comarca, fet que no ens ha de sorprendre si recordem que la major part dels assentaments rurals que coneixem d'aquest moment són d'origen indígena.

El segon quart de s. I aC serà també el moment en què augmentarà espectacularment el nombre de forns amfòrics (11 documentats). La major part d'aquests nous forns, productors d'àmfores vinàries Dressel 1 Laietana i Laietana 1 (posteriors a les imitacions en "pasta sandvitx"), apareixen en jaciments on podem detectar un origen ibèric final clar (és el cas per exemple del Roser-Mujal, Forns de Sta. Cecília o Cal Ros de les Cabres - Olesti 1998). Alguns d'aquests forns produeixen també ceràmica comuna, que significativament correspon en molts casos a peces de clara tradició i origen ibèric (*kalathos*, vasos hemiesfèrics, etc...). És a dir, es tracta de forns que produeixen peces ibèriques i també les noves àmfores imitades de les itàliques.⁵⁸ Respecte als tres forns d'època ibèrica plena que coneixíem, ara sorgeix un nombre molt més elevat de centres productors d'àmfora, indicatiu clar de la diversificació i el canvi en les estructures de producció que ha tingut lloc arran de la introducció d'un nou tipus d'estructura territorial, l'establerta pel cadastre romà (Olesti 1996-97). Sembla com si, igual que en el període anterior es produïa una forta dispersió dels conjunts de sitges, ara es repeteixi el mateix fenomen respecte dels forns, cosa que indica un nou canvi en l'estructura de propietat/posseïó de la terra, amb la gènesi de noves unitats productives, d'una dimensió inferior, però obertes cap a noves formes de distribució i comerç.

Un últim aspecte a destacar d'aquest període seria el del paper dels itàlics en tot aquest procés. És evident que Roma i els seus governadors estan a l'origen de tot

56.- És destacable, per exemple, la presència de grafitis ibèrics sobre peces campanianes en els nivells més antics de la ciutat, per exemple a les excavacions de la Baixada de St. Simó (Cerdà *et alii* 1997).

57.- Villaronga (1982) vincula aquesta fi, com la de la resta de seques ibèriques, a la fi de la guerra sertoriana. Sigui o no segura aquesta cronologia, sembla possible relacionar el final d'aquests encunys amb la fundació de la nova ciutat romana d'*Iluro* i el final d'algunes estructures de Ca l'Arnau. La fundació de la nova ciutat comportaria la completa reorganització del sistema administratiu i tributari, afectant potser aquells aspectes que havien provocat la necessitat dels encunys locals.

58.- L'origen indígena dels forns pot estar testimoniat també per una estampeta en caràcters ibèrics d'un antropònim ibèric, trobada sobre *dolia* al jaciment del "Jardi Park" (Olesti 1995, 75).

aquest procés, però no en són els principals protagonistes. El procés és fruit de la integració de les élites locals en les estructures romanes, a partir d'una col·laboració que permet l'establiment d'un cadastre i del reassentament. A més, les dades de l'arqueologia són lluny de demostrar la presència d'un grup demogràfic itàlic o romà important a la comarca. Per contra, els signes de continuïtat indígena (no solament en la cultura material, sinó fins i tot en les creences) són notables arreu.⁵⁹

L'EVOLUCIÓ EN ALTRES COMARQUES

També a escala més àmplia, en el que hem anat qualificant com la Catalunya litoral o prelitoral, semblen documentar-se durant la primera meitat del s. I aC fenòmens similars als estudiats a l'àrea del Maresme.

Per una banda, s'observa la continuïtat del procés de reassentament de les poblacions locals en nous establiments, sovint a l'àrea del pla i mostrant una ocupació del territori més intensiva, una veritable colonització agrícola de nous sectors guanyats al bosc (Olesti 1997). Com succeïa en els establiments del període anterior, en aquests nous hàbitats és freqüent documentar sitges, murs de tradició local, peces de vernís negre amb grafitis ibèrics, etc. La multiplicació d'aquests establiments es constata de nou als territoris que abans hem esmentat, com el Vallès (Aguilar 1993), l'Empordà (Plana 1994), el Gironès (Plana 1993), Alt Penedès (Cebrià *et alii* 1994), Marina del Penedès (Miret/Revilla 1995), Baix Llobregat (Solias 1989; 1993), o el Camp de Tarragona (Carreté *et alii* 1996), per posar-ne alguns exemples.

Per altra banda, es documenta la consolidació d'aquest procés de reassentament en algunes comarques a partir de la fundació de ciutats de nova planta, hereves sovint d'un *oppidum* indígena preeminent, i en alguns casos d'una seca monetat. No és estrany, com en els casos d'*Iluro*, *Baetulo*, o *Gerunda*, que coetàniament a la fundació de la nova ciutat s'iniciï el declivi en aquests *oppida* (Burriac, Mas Boscà i St. Julià de Ramis), indicador d'un procés de reassentament d'almenys una part de les poblacions locals.

Aquests fenòmens mostren que els canvis iniciats en el període anterior estan donant lloc al sorgiment d'una nova realitat social i econòmica, híbrida, marc privilegiat per a la difusió de les relacions de producció, les formes culturals, i les relacions de dependència romanes.

Possiblement ha estat la qüestió de la cronologia d'aquestes fundacions urbanes la més polèmica, en vista del seu pes històric i l'interès per relacionar-ho amb fenòmens històrics documentats per les fonts. En realitat, la seva cronologia pot molt bé ser diversa, sense que això afecti la base de la nostra interpretació: es tracta de l'etapa final d'un procés de reassentament de les poblacions locals, que cal enmarcar -tot i les possibles diferències regionals- en un context de reorganització territorial i transformació dels territoris hispans. El sorgiment d'aquestes ciutats indica la culminació dels processos d'integració social i econòmica -encara no política ni jurídica- d'aquestes comunitats al nou sistema, que no forçosament ha de ser coetània arreu.⁶⁰ Totes elles són, com les ha anomenat S. Keay (1996), ciutats ibero-romanes, molt allunyades del model colonial o virità que sovint ha estat proposat. La presència de grafitis ibèrics sobre peces de vernís negre és freqüent en els nivells republicans d'aquestes ciutats, i tant el nom indígena com els precedents que presenten permeten intuir el pes demogràfic indígena dels seus habitants.⁶¹

El cas de *Baetulo*, juntament amb el d'*Iluro*, és dels més significatius. Així, l'arqueologia ha identificat entre les estructures més antigues de la ciutat, dins la primera meitat del s. I aC, l'àrea de *tabernae* vinculades al fòrum, les termes públiques i un sector de cases luxoses, com l'anomenada *domus* del carrer Lladó, a la part alta (Guitart *et alii* 1994, 188). És a dir, la ciutat presenta ja des d'un principi l'espai de representació política de la nova comunitat, organitzat segons els patrons urbanístics romans, unes termes públiques -i aquí el paral·lel amb la vall de Cabrera és ben directe-, espai d'integració, i finalment un espai domèstic vinculat a les famílies més preeminentes. Entre aquestes famílies, no dubtem que caldria incloure-hi una part de les élites locals integrades. En una paraula, les élites del s. I aC són ara classes dominants urbanes (tant índigenes com novin-

59.- Coll *et alii* (1994). La pervivència de la llengua ha estat estudiada per Panosa (1996) i Velaza (1996). Contràriament a Sanmartí (1998, 20), no creiem que les peces itàliques de cuina siguin indicatives de presència de població itàlica, perquè aquest pot ser un nou signe d'integració cultural, i perquè són productes que ocupen una posició de domini en el mercat ceràmic del moment, que no respon a una dinàmica de "lliure mercat". El consum de productes està més determinat per l'oferta i els monopolis comercials que no pas per la demanda (Nieto 1989).

60.- En els casos de *Aeso* i *Iesso*, la seva fundació sembla respondre més aviat a la dinàmica dels territoris de la Vall de l'Ebre, cap a final del s. II aC. La ciutat romana d'*Emporiae* sorgiria a principi del s. I aC. (Aquilué *et alii* 1996). La resta de fundacions del litoral i prelitoral, *Baetulo*, *Iluro*, potser *Blandae*, i *Gerunda*, semblen tenir una cronologia una mica posterior, dins el segon quart del s. I aC (Olesti 1994).

61.- Coetàniament existiren altres centre amb un paper similar al d'aquestes ciutats, com *Sigarra* (Pera 1997), Darró, Olèrdola, Tona, Caldes de Montbui, possiblement Caldes de Malavella, etc. El fet que alguns d'aquests nuclis no tinguessin continuïtat dins l'Alt-Imperi, almenys com a ciutats, no vol dir que no haguessin jugat un paper important en aquest període preürdic anterior.

guts), que posseeixen els seus *fundi* al territori, però que resideixen a la nova ciutat, que esdevé l'espai d'integració per excel·lència. És probable en canvi que calgui identificar en els pobladors dels hàbitats rurals dispersos una part dels seus grups dependents.

L'altre gran fenomen d'aquesta primera meitat de s. I aC, l'inici d'un canvi important en les pautes productives d'aquests nous establiments, es documenta també en aquests territoris. Així, pot identificar-se un ampli fenomen d'amortitzacions de sitges a partir del segon quart del s. I aC, coincidint amb la notable difusió dels magatzems de *dolia* i les primeres produccions vinícoles locals (Olesti 1998). No reprendrem aquí el debat sobre l'origen d'aquesta producció vinícola, vinculada per alguns a l'acció d'uns colonitzadors que trasplanten a la costa de Catalunya un model de producció vigent a Itàlia (Sanmartí 1998, 17), però que al meu entendre cal relacionar de manera més àmplia amb el fenomen del reassentament de les poblacions locals i la difusió de les noves pautes econòmiques i socials novingudes. És evident que aquesta producció de vi ha d'entendre's en el context d'una economia per al mercat, i aquí el paper dels emigrants i comerciants itàlics degué ser important, però aquesta producció per al canvi és precisament la que ha estat imposada per la implantació de cadastres i dels reassentaments, i per tant conseqüència d'un procés iniciat a mitjan s. II aC. Sens dubte el nou impuls que suposà la fundació de ciutats, i per tant la integració definitiva de les comunitats locals al model romà, propicià el sorgiment o increment d'aquestes produccions de vi local, però no deixa de ser significatiu que les amortitzacions de sitges, la generalització de *dolia* i la producció de vi aparegui fins i tot en indrets força allunyats dels territoris urbanitzats, com el paradigmàtic exemple de Can Pons, a Arbúcies, on la producció de vi ha estat documentada per la paleocarpologia, en un establiment clarament indígena, dels que anomeno del reassentament, i que colonitza noves terres poc explotades fins aquell moment (Font *et alii* 1996, 97 i 102). La comercialització d'aquests vins passarà per les ciutats, i aquí sens dubte el paper dels *negotiatores* itàlics degué ser fonamental,⁶² però en canvi, des del punt de vista de producció i fins i tot de difusió a escala local o regional, el paper del món indígena fou decisiu.⁶³

El marc històric

Tanmateix, tot i la gran transcendència dels canvis documentats, hem de concloure que la primera meitat del s. I aC no és un període que mostri un gran trencament pel que fa a l'estratègia romana de control i explotació d'aquests territoris. La fundació de ciutats de nova planta ha eclipsat en part el fenomen latent, la reorganització del poblament i les pautes de producció indígenes, però aquestes fundacions són només una fase més en el procés de reassentament iniciat en el període anterior. En realitat, la major part de noves fundacions suposen tan sols el trasllat del que ja era un centre polític i administratiu important. Caldrà esperar a la segona meitat del s. I aC i a l'època d'August perquè es produeixi, com veurem, un salt qualitatiu important, com és l'atorgament d'estatus jurídics privilegiats a alguns d'aquests nuclis, és a dir, la seva integració dins el sistema polític i social romà d'una manera plena. Els canvis en el panorama urbà que representen aquestes fundacions suposen un pas més vers aquesta integració, però no fan sinó complementar un model protourbà que ja funcionava.

Tampoc en l'àmbit de règim de propietat de la terra sembla que es puguin detectar canvis significatius. No tenim dades segures per a l'àrea catalana, però documents com la *deditio* d'Alcántara del 104 aC (López Melero 1984) o la *tabula* de Contrebia de l'any 89 aC (Birks *et alii* 1984) mostren com encara en aquest moment avançat la terra seguia en possessió del món indígena, tot i que la propietat efectiva d'aquestes terres provincials pertanyia a Roma. Per tant, el sistema de contribucions establert sobre aquest tipus de terres en el període anterior no s'hauria modificat.

De fet, el canvi més important que possiblement ens indiquen aquestes fundacions correspon a l'àmbit monetari. Sembla que, coincidint amb la potenciació del panorama urbà d'aquests territoris, desapareixen les seques ibero-romanes (Beltran 1998). Cal tenir en compte que en el primer quart del s. I aC apareixen encara noves seques i noves sèries a l'àrea catalana, i que durant les guerres sertorianes la producció de moneda ibèrica s'incrementà notablement, mentre que poc després s'atura força bruscament, el que mostra un canvi o inflexió prou significativa, fruit d'una decisió política. Final de les seques indígenes i fundació de noves ciutats són

62.- Olesti 1995, 354. La participació d'aquests reduïts grups d'itàlics no es produiria tant a en l'àmbit d'agricultors o de propietaris de vinyes com en el d'intermediaris i comerciants. Podríem recordar en aquest sentit la situació a la Gàl·lia Meridional en època de Fonteius, quan, com ens diu Ciceró una mica exageradament (*Pro Fonteio* V, 11) cap gal no feia negoci sense la intervenció d'un ciutadà romà... Aquests personatges s'han de cercar sobretot en els nuclis urbans, i no tant al territori.

63.- Són en aquest sentit ben conegudes algunes estampilles ibèriques aparegudes sobre àmfores vinícoles catalanes, que poden interpretar-se com indicatives del paper de certs personatges indígenes en la producció i/o distribució d'aquests vins, o aïmenys dels seus envasos. La presència d'estampilles ibèriques sobre *dolia* indica un fenomen similiar, però encara més lligat al productor directe (Olesti 1998).

dos fenòmens que no estan mecànicament relacionats (desapareixen seques en àrees on no es funden ciutats de nova planta, i també desapareixen les seques amb llegenda ètnica), però és possible pensar que s'està implementant un sistema nou, en què les noves fundacions urbanes ara prenen un paper important.⁶⁴ L'objecte del tribut seria el mateix, una part de les rendes agrícoles de les comunitats locals, però variaria el sistema de recaptació, en implementar-se a través de les noves estructures urbanes. No oblidem que, en el model romà, la ciutat -entesa en el doble sentit d'*urbs* i *territorium*- és la cèl·lula bàsica en el sistema fiscal i administratiu, i la nova vertebració urbana pot haver contribuït a consolidar aquest nou model. L'arribada de moneda romana, amb la seva relació amb els nòduls administratius i tributaris de les noves ciutats, potser testimonia la fi del model anterior, encara establert a partir dels *oppida* locals.⁶⁵

Finalment, cal tenir en compte també el complex panorama històric a Roma i a la Península des de final del s. II aC i durant la primera meitat de s. I, que ha portat els historiadors a cercar en aquests esdeveniments la causa dels canvis analitzats, potser oblidant en alguns casos la pròpia dinàmica existent en aquestes àrees provincials des de moments anteriors. Lògicament aquests esdeveniments polítics han tingut forta repercussió als territoris peninsulars, però creiem que no fins al punt d'explicar la major part dels canvis documentats.

Així, els defensors d'una cronologia alta, vers el 100 aC, de bona part de les noves fundacions urbanes que hem vist, ho relacionen amb la possible aplicació als territoris catalans d'una colonització mariana arrel de les lleis proposades per Apuleu Saturní (Guitart 1994, 208; Guitart *et alii* 1998). La manca de base empírica per a aquesta hipòtesi ha estat ja a bastament plantejada (Pena 1994a y b; Olesti 1995 i 1998).⁶⁶ De fet, ni tan sols a l'àrea d'Ulterior, on la presència de personat-

ges d'origen itàlic al s. I aC està contrastada per l'existència d'una *legio vernacula* i diversos *conventus* de ciutadans romans en algunes ciutats, s'ha plantejat una política de colonitzacions en aquesta època, i més aviat es proposa una arribada espontània i limitada d'emigrants itàlics a partir de l'*occupatio* de l'*ager provincialis*, que en cap cas no implicà fundacions urbanes de nova planta (Sáez 1998). Més transcendents semblen haver estat en canvi els episodis de les guerres sertorianes, encara poc estudiades arqueològicament però que sens dubte tingueren una important repercussió en algunes comarques.⁶⁷ Recordem la menció de Pompeu a l'esforç que li suposa la protecció de les *maritimas civitates* (Sal·lusti, II, 98) - en el que hauríem de traduir com les comunitats marítimes, més que no pas les ciutats marítimes- així com les lluites mantingudes a la costa mediterrània prop de l'Ebre i de Tarraco.

Desconeixem encara l'abast d'aquests esdeveniments sens dubte traumàtics, com les guerres sertorianes o les revoltes encara documentades a Citerior a inici del s. I aC, però a grans trets no creiem que suposessin una gran inflexió en la dinàmica posada en marxa a partir de mitjan s. II aC, sinó que més aviat suposaren una acceleració o intensificació dels processos en curs. Així, per exemple, el conegut epígraf d'*Ausculum* (Criniti 1970) mostra com els conflictes militars o polítics d'inici del s. I aC -ja no només en l'àmbit hispà, sinó en l'àmbit global de l'Imperi- accentuen la integració de les élites indígenes hispanes, testimoniades pels cavallers ibèrics als quals es concedeix la ciutadania romana. Ja entre aquestes élites, però, el fenomen clientelar i de col·laboració amb Roma s'havia iniciat anteriorment, com indica almenys el cas dels cavallers ilerdençs, que significativament ja duïen *nomina* romans, vinculats en dos dels tres casos a famílies amb una important intervenció en els assumptes d'Hispania Citerior (Dyson 1980-81).

64.- Potser no casualment, és també en aquest mateix moment que desapareixen les seques, quan s'inicia l'ampli fenomen d'amortitzacions de sitges, fet que suposa una reducció de l'estocatge de cereal i la potenciació de nous cultius per al mercat. Podria ser també un reflex indirecte de la fi del sistema basat en l'*aestimatio frumenti*?

65.- En aquest context, són interessants les mencions de Ciceró (II Verr. III. 6. 12; *Pro Balbo*, 41) que ens testimonien encara l'existència d'unes contribucions sobre els camps i/o produccions agràries d'Hispania durant la primera meitat de s. I aC. Sobre la qüestió, Nàco (1999b) i Nàco/Prieto (1999, 236 i ss). Al nostre entendre, el model establert probablement a partir de la segona meitat de s. II aC segueix encara en funcionament durant la primera meitat de s. I aC, però ja ara aquestes contribucions s'estant articulant a través de les noves ciutats, substituint possiblement el sistema que abans teníem testimoniats per les seques monetàries ibero-romanes.

66.- J. Guitart i el seu equip han insistit de nou sobre la qüestió (Guitart *et alii* 1998, 48). No creiem, però, que les noves dades hagin canviat gaire la situació, perquè la presència a Hispania de sectors marianistes ja era ben coneguda, com indiquen les activitats de M. Mari a Citerior, i el posterior suport a Sertori d'aquests territoris, que res no té a veure amb l'establiment de veterans de Mari (Olesti 1995, 326).

67.- Són relativament freqüents nivells d'incendi o d'abandonament en la seqüència d'alguns establiments ibèrics finals, en un moment que podem situar *grosso modo* dins la primera meitat del s. I aC. Així, a Can Balençó (Codex 1995) o Can Martí (Aquilué/Pardo 1990) hi ha indicis significatius, que podríem retrobar en altres jaciments.

En aquest panorama, caldria destacar la forta ascendència que sobre aquests territoris tindrà Cneu Pompeu al llarg de tot el segon quart del s. I aC, des de l'any 70 aC, quan assolix el primer consolat, fins la seva derrota a llerda el 49 aC (Olesti 1994). No es tracta de plantejar un programa de fundacions colonials vinculades a Pompeu (a diferència de Cèsar, Pompeu mai no s'atrevirà a dur-lo a terme en cap dels territoris que controlà), sinó de tenir present que la seva intervenció sobre els territoris provincials intentà corregir els grans desequilibris del model anterior, propiciant un acostament a les élites provincials -sobretot a través dels mecanismes clientelars- i fomentant en algunes zones la urbanització, sense concedir mai però estatuts jurídics privilegiats.⁶⁸ Més ben conegudes són les seves concessions de ciutadania als indígenes, sempre a títol individual, fet que mostra la pròpia limitació de les seves mesures: fomenta la integració social i política de les élites provincials, sense atrevir-se mai, però, a actuar de manera global i ambiciosa.⁶⁹

LA SEGONA MEITAT DEL S. I AC. LA CONSOLIDACIÓ DEL PROCÉS: CÈSAR I AUGUST

Cap a mitjan s. I aC ja no queda cap *oppida* ocupat a la comarca: Burriac, Montpalau i Torre dels Encantats han estat abandonats definitivament. També s'han abandonat alguns establiments de l'ibèric final de tipus dispers. Probablement això es deu a una reorganització en la producció, ja que sembla que s'abandonen sobretot alguns dels assentaments que estaven més relacionats amb la producció de cereal i amb les sitges, i que juntament amb aquestes han estat amortitzats.⁷⁰ Podem dir, doncs, que l'estructura de poblament establerta arran del cadastre ja està plenament consolidada, i han estat abandonats els principals elements de l'estructura anterior (*oppida*, camps de sitges, forns, etc...).

És també en aquest moment quan el fenomen de la producció de vi té un gran impuls. A mitjan s. I aC o poc

després apareix l'àmfora vinària tipus Pascual 1 (Comas 1998), que protagonitza el que s'ha anomenat el "gran boom" del vi Laietà. Dels 10-11 forns coneguts productors dels tipus d'àmfora Dressel 1 Laietana i Laietana 1, es passa ara a 21 forns productors de Pascual 1. A més, no sols es tracta d'un gran creixement en el nombre de forns, sinó també de la seva dimensió, com així semblen demostrar-ho els abocadors excavats. És amb l'àmfora Pascual 1 que podem parlar ja de veritables centres industrials productors d'àmfora (Can Portell, El Roser-Mujal, Torre Llauder, etc.), centres d'una dimensió productiva molt superior a la que semblaven posseir en el període anterior. El creixement d'aquests centres terrissaires, i dels establiments secundaris menors que segurament devien funcionar al seu voltant, fa que la densitat de jaciments sigui ara molt elevada.

Aquest gran increment en la producció i comerç del vi a la comarca fou afavorit sens dubte per la consolidació del centre urbà d'*Iluro*. La ciutat és un element decisiu en les xarxes comercials romanes, i serveix de base per a l'actuació d'intermediaris i *negotiationes* romanes. És probable que *Iluro* acollís un bon grup d'aquests personatges, els quals afavoriren, actuant com intermediaris, un "boom" productiu i comercial altament especulatiu, com sembla que ho fou el del vi laietà de la segona meitat del s. I aC (Olesti 1998). Aquest interès conjuntural, especulatiu, explicaria també les ràpides transformacions sofertes per l'estructura productiva en aquest moment (dimensions dels forns, capacitat productora, "estandarització" de les peces), així com la dràstica reducció posterior. L'evolució que hem presentat permetria explicar no només l'origen indígena de gran part dels centres productors d'àmfora, sinó també el fenomen d'integració d'una part de la població indígena (és a dir, l'élite local) en les estructures productives i comercials romanes.⁷¹

En aquest panorama de segona meitat de s. I aC destaca especialment el període augustal. És un moment de màxima densitat d'ocupació del territori, si bé poc després s'inicia un fenomen d'abandonament

68.- Ciceró, (*Verr. I*, XV, 45) recull la voluntat de Pompeu com a cònsol l'any 70 aC d'acabar amb els grans saquejos i vexacions que han de suportar les províncies. Possiblement aquestes actuacions tingueren lloc en els territoris de Citerior, com testimonia el mateix Cèsar en referir-se als *magna beneficia* que Pompeu havia ofert a la província (Cèsar, *B.C. I*, 29) i a les *civitates* que el recolzaren durant la guerra amb Sertori (*B.V. I*, 61), i les grans clientele que hi mantingué (Cèsar, *B.C. II*, 18, 7). Encara que desconeixem concretament quins foren aquests favors, no podem oblidar el probable patronatge a Tarragona (RIT 1-2) i la cronologia fundacional d'alguns establiments urbans.

69.- Cal finalment mencionar l'existència d'un polèmic text (Plutarc, *Lucullus*, XXXIV, 1-4) on s'esmenta l'establiment dels veterans de Pompeu posseïdors de terres fèrtils i ciutats pròsperes, molt suggeridor. Sobre la qüestió, Olesti (1994 i 1995, 61).

70.- Serien establiments potser massa especialitzats en la producció cerealícola. En qualsevol cas, aquests jaciments que s'abandonen serien tan sols un percentatge reduït respecte al poblament ibèric final.

71.- L'exportació d'aquest vi laietà vers la Gàl·lia i el *limes*, primer, i la pròpia Roma, després, confirma la inflexió en els fluxos comercials entre aquest territori i els territoris centrals de l'Imperi. Ara aquest territori passa a ser exportador de productes de notable valor afegit, i respon finalment al model de funcionament de l'Imperi proposat fa alguns anys per Hopkins (i revisat a Hopkins 1996).

de diversos assentaments (molts dels quals podem relacionar amb el final del gran moment del vi laietà), amb la fi d'alguns forns amfòrics.⁷²

És també en aquest moment quan apareixen les primeres *villae* romanes al Maresme. En el cas més ben conegut, Torre Llauder (Prevosti/Clariana 1988), la *villa* augustal es construeix sobre un conjunt de forns tardorepublicans (i amb indicis fundacionals de l'ibèric final), mostrant una clara continuïtat d'ocupació. D'altra banda, no podem oblidar que aquestes *villae* suposen un nou tipus d'unitat d'explotació, que implica definitivament la introducció de noves relacions de producció, on sens dubte es conjuguen els interessos d'aquestes noves oligarquies ibero-romanes. Aquesta col·laboració entre una part del món indígena i els representants del món romà quedarà també reflectida en la complexa xarxa de dependències personals que ens testimonia l'epigrafia d'aquest territori en èpoques posteriors (Prieto 1989).⁷³

De fet, l'actuació augustal té altres reflexos en el nostre territori. Com sabem, August efectuà una important reorganització administrativa i territorial de les províncies d'Hispania, articulant el territori a partir de centres amb categoria jurídica ben definida i dels *conventus*. Aquesta política comportà la fundació de noves colònies (entre les quals destaca, per la influència sobre el nostre territori, la de *Barcino*), però també la millora de la xarxa viària (és en aquest moment quan es desvia per la costa a partir de *Blandae* la Via Augusta, que creuarà de nord a sud tota la comarca del Maresme) i la redefinició dels límits territorials entre ciutats (Járrega-Rodà 1999). Finalment, és en aquest moment augustal, i clarament relacionat amb tots aquests fenòmens (integració de l'élite local, reorganització administrativa i territorial), quan podem datar la municipalització d'*Iluro* (Rodà 1989). Si aquesta municipalització es posa en relació amb l'aparició més o menys contemporània de les primeres *villae* en el territori, podem suposar que el període augustal suposa el pas definitiu en la integració de

les nobleses locals en les noves estructures de l'Imperi Romà, que poden fins i tot ja accedir a l'orde eqüestre, com en el cas de Luci Marci (IRC I 101). S'integra jurídicament un territori ja integrat econòmicament.

L'EVOLUCIÓ EN ALTRES COMARQUES

Més enllà de la comarca, cap a mitjan s. I aC, o poc després, es documenta la fi de molts establiments del tipus *oppida* en els territoris litorals i prelitorals: Can Olivé, Torre Roja, Can Fatjó de Rubí, Olèrdola, Darró, el Cogulló, Esquerda, St. Julià de Ramis, Castell de la Fosca, Punta de Guixols (Casas *et alii* 1995, 33), etc... No sembla casual que molts d'aquests establiments, com hem vist, hagin tingut un paper important en la vertebració dels territoris respectius. A partir del moment en què les condicions han variat, i l'evolució d'aquests territoris ha donat lloc a societats híbrides i més integrades, el paper d'aquests centres s'ha reduït, transferint-se la seva funció a nous nuclis i accelerant-se els abandonaments.⁷⁴ En algunes comarques sorgiran o es consolidaran a prop nous nuclis urbans, en un model similar al del Maresme fins i tot en l'aspecte cronològic -és el cas de St. Julià de Ramis / *Gerunda*, Mas Boscà / *Baetulo* i possiblement *Blandae*. En altres zones la importància de nuclis urbans propers sembla haver limitat les noves fundacions, com podia haver-se produït en el cas d'Olèrdola o Darró respecte Tarraco, si bé hem de tenir en compte que no lluny d'allí les fonts mencionen alguns nuclis urbans encara no identificats. Finalment, en un tercer model, en algunes àrees la funció dels centres ibèrics finals es transferirà a centres no pròpiament urbans però sí d'una funcionalitat similar, nuclis que, com en el cas de Prats del Rei / *Sigarra*, *Egara*, *Caldes de Montbui*, *Caldes de Malavella* / *Aquae Calidae*, i possiblement Vic, suposen l'existència de conjunts administratius i religiosos sense veritable entorn urbanístic.⁷⁵ La possible cronologia augustal d'aquests canvis vindria marcada per la documentació en aquests territoris de per-

72.- En algun cas (Torre Llauder, Can Portell) es tracta de forns amb un marcat caràcter industrial, cosa que podria indicar l'inici de la inflexió en l'exportació massiva de vi local a la comarca. També poden ser indicis de canvis respecte a les pautes productives anteriors, ja que, coetàniament a aquestes amortitzacions, es fundarà un centre productor com el Morè, d'una espectacular envergadura (Arqueociència 1997). De fet, sembla que el nombre de centres que produiran àmfores del tipus Dr. 2/4 serà lleugerament inferior a les que produïen Pascual 1 (Olesti 1995), indicant potser una concentració de la producció en menys centres, si bé d'una major dimensió.

73.- No sembla casual que una part important dels personatges que tenim documentats a l'epigrafia comarcal alt-imperial portin *nomina* com *Aemilii*, *Cornelii*, o *Porcii*, relacionats sovint amb l'existència de clientele indígenes originades en època republicana (Dyson 1980-81).

74.- En aquest panorama, no és infreqüent el sorgiment d'alguns d'aquests centres o de *villae* just al peu d'un d'aquests *oppida* abandonat més o menys contemporàniament, cosa que podria interpretar-se com una definitiva privatització dels territoris dependents encara del poblat per part d'algun sector molt reduït de la seva població. Aquest model es dona per exemple a St. Feliu de Guixols, la Moleta, Darró, etc...

75.- Aquesta hipòtesi fou proposada per a Egara i Sigarra per Prieto (1993), i sembla que s'ha contrastat amb noves dades (García/Olesti 1999). Cal tenir en compte que alguns d'aquests centres ibèrics finals no constituïren mai al seu entorn un veritable territori polític, una veritable *civitas*, sinó que restaren com a centres secundaris dependents d'altres (el que a Plini i a altres fonts apareix com a *contributa*, ciutats dependents o tributàries). Possiblement molts d'aquests centres dependents iniciaren en època augustal la seva segregació política.

sonatges amb la tribu Galèria, com a Egara, Vic o Caldes de Montbui, vinculada a les promocions d'aquest moment. Caldrà esperar a etapes posteriors, però, perquè aquests centres assoleixin una veritable condició de ciutat.

Paral·lelament a aquesta evolució final de molts *oppida* catalans, les noves fundacions urbanes s'aniran consolidant, i algunes d'elles obtindran un estatut jurídic privilegiat, és a dir, la seva plena integració al model polític i social de l'Imperi. Aquest reconeixement jurídic sembla que en molts casos coincideix amb l'inici de la monumentalització dels centres urbans, que cal datar entorn a l'època augustal. Pel que fa al poblament dispers, la segona meitat del s. I aC és un període que coincideix en bona part de les comarques litorals i prelitorals amb el gran auge dels centres vinícoles i productius. Alguns són centres de nova planta, però molts altres es desenvolupen en centres preexistents, dels que hem anomenat del reassentament (Olesti 1997; 1998). Així, a banda del Maresme, en territoris com el Barcelonès, el Vallès Oriental i Occidental, el Penedès i Garraf, la Selva, l'Empordà, etc... es multipliquen els centres dedicats a la producció del vi (Revilla 1995a).⁷⁶ Paral·lelament a aquests nous centres, també a partir de mitjan s. I aC es documenta en moltes àrees la fi i abandonament d'alguns dels petits centres ibèrics finals protagonistes del fenomen del reassentament. Aquest fet ha estat sovint interpretat com la constatació de la marginalitat d'aquests nuclis indígenes, incapaces de competir amb els centres ocupats pels itàlics o romans, més competitius (Banús *et alii* 1994).⁷⁷ En realitat molts dels establiments que s'abandonen cap a mitjan s. I aC són precisament els que semblen documentar encara una important capacitat d'estocatge en sitges, i potser aquesta especialització productiva els dificulta l'adaptació al nou model, igual com ha succeït amb els nuclis de poblament concentrat.⁷⁸ Possiblement aquesta seria la variable més impor-

tant a l'hora d'explicar la continuïtat o no d'aquests establiments: la seva capacitat de resposta o d'adaptació als canvis d'aquest període, la capacitat d'integrar-se plenament a les noves formes i relacions de producció que es generalitzen en aquest moment, i la seva capacitat de produir a una escala diferent, ja no local o regional, sinó veritablement imperial. L'origen i filiació dels seus ocupants sembla per tant una variable poc important. Podríem parlar doncs d'una "selecció" entre els establiments del reassentament, que comporta la potenciació d'alguns i la crisi dels altres, selecció que és deguda en part a la seva capacitat i dimensió productiva, però no a la seva filiació. Finalment, podríem relacionar també aquest procés de "selecció" amb canvis en l'estructura de la propietat en aquests territoris, amb possibles fenòmens d'absorció de propietats i de creació d'algunes grans hisendes, enteses com a conjunt de petites o mitjanes propietats detentades per un únic propietari. El paisatge atomitzat i de petits centres agrícoles i industrials dels períodes anteriors està donant lloc a un nou paisatge, on els fenòmens de concentració de la terra i d'increment de la capacitat productiva semblen ben documentats. La mateixa dimensió dels nous centres vinícoles així ho permet entendre.

Aquest fenomen de concentració de la propietat no és aliè a la mateixa gènesi de les èlites locals, que ara documentem, ni tampoc al desenvolupament econòmic i polític de les comunitats urbanes. L'abandonament d'alguns d'aquests petits establiments ibèrics finals seria l'altra cara de la moneda, la probable desaparició d'aquests petits propietaris que hauran d'abandonar els seus establiments, per anar a la ciutat o entrar a les cadenes de dependència d'aquestes noves èlites. No casualment, poc després de la seva desaparició, començaran a sorgir veritables *villae* en aquestes àrees, la prova arqueològica de la consolidació d'aquestes

76.- Serà el gran moment de les produccions d'àmfora tarraconesa, primer Laietanes/Tarraconeses 1, i poc després les Pascual 1. Els recents estudis mostren com la cronologia d'aquestes produccions s'inicia cap al 40/30 aC, i si bé pot haver-hi ja algunes peces del tipus Dr. 2/4, serà el tipus Pascual 1 el majoritari almenys fins al canvi d'era (Comas 1998). Aquest gran increment de la producció vinícola sembla veure's potenciat per la participació de *negotiatores* d'origen itàlic (Christol/Plana 1997; Pena 1998), però no creiem que aquests tinguin una clara participació en el propi fenomen productiu (Olesti 1998). En aquest sentit sorprèn que a l'*ager* immediat de Tarraco, on la presència d'itàlics hauria de ser més nombrosa, aquest fenomen vinícola sigui força posterior (Járrega 1995), el que indicaria que no hi ha relació directa entre propietats d'itàlics i l'auge del vi republicà.

77.- No estem gaire d'acord amb aquesta interpretació. Per una banda no es documenten els centres ocupats per nouvinguts, les teòriques *villae* republicanes. Per altra, aquest fenomen d'abandonament no és tan ampli, tenint en compte la pervivència de molts d'aquests centres ibèrics finals durant l'Alt Imperi, bé com a centres productors de vi, com a vil·les o com a simples nuclis rurals.

78.- No podem oblidar tampoc que alguns dels abandonaments de jaciments ibèrics finals poden estar relacionats amb el complex panorama polític i militar d'aquest moment, on no tan sols hi ha els enfrontaments de la guerra civil, sinó sobretot la posterior política de Cèsar i August de càstig i premi a les poblacions locals, que, com sabem, inclogué confiscacions i reparticions.

79.- Les *villae* apareixen sobretot a partir del canvi d'era i de primera meitat de s. I dC (Olesti 1997). Només parcialment, o en una fase avançada, es dona el model de centre terrisser i industrial que conviu coetàniament amb la residència senyorial, la *villa*. Més aviat fa l'efecte que la *villa* és la conseqüència de l'èxit del centre productor, com indiquen els casos del Vilarenc, la Salut, el ja vist de Torre Llauder, o els més tardans de Darró i St. Boi (bibliografia recollida a Olesti 1998). De fet, molts altres centres vinícoles no esdevindran mai pròpiament una *villa*, com els casos de Can Feu, el Moré, el Roser-Mujal, Llafranc o Fenals (Olesti 1998) etc... que demostren que la diversitat del món rural i productiu és molt més alta del que es creia -l'equivalència món rural/*villae* era omnipresent- i que la *villa* no serà sempre la fase final en aquesta evolució.

noves elits.⁷⁹ Molts autors han equiparat *villa* i sistema de la *villa* a la difusió de les formes econòmiques romanes, a la producció per al mercat, quan en realitat aquest model de producció ja feia anys que era plenament operatiu en aquest territori. La novetat de la *villa* és una altra: l'establiment de les élites urbanes en noves residències al camp és un fenomen nou, que no té paral·lels en el món indígena i que respon a un model social i econòmic plenament integrat al nou model romà.⁸⁰ Aquestes *villae* comptaran ja amb les comoditats de la nova vida noble, en especial els banys privats, i no és casual que la cronologia d'aquestes novetats sigui augustal o una mica posterior, com en els casos de Can Terrés (la Garriga), els Ametllers (Tossa), la Quintana (Gironès), els Tolegassos (Empordà), els Munts, i tants d'altres... (Anuari 1993). La *villa* és la definitiva demostració arqueològica de la riquesa i la capacitat d'aquestes élites, riquesa que en part cal relacionar amb l'augment de les seves propietats agrícoles, i la difusió en elles de les noves formes de producció, en què l'esclavisme deu jugar ja un paper cada cop més important.

Podem dir, doncs, que a partir d'època augustal i del canvi d'era sembla clar que les estructures productives i territorials en bona part d'aquestes comarques comencen a reflectir la definitiva consolidació de les formes d'ocupació i de propietat romanes, que tenen en la ciutat, les *villae* i els diversos tipus d'establiments industrials i productius la seva concreció arqueològica. En aquest panorama, comença ja a ser possible plantejar l'existència d'un model plenament romanitzat, tant en l'àmbit econòmic com social, on les relacions de producció de tipus romà -com l'esclavista- es desenvolupen plenament, i on l'aparició de la gran propietat, entesa com a veritable latifundi, diversos *fundi*, sembla ben present. L'existència de personatges amb interessos i propietats a diverses *civitates* la tindrem documentada per l'epigrafia ben aviat, però la gènesi d'aquest model s'ha de cercar en aquest període. L'epigrafia urbana permetrà conèixer la posterior evolució d'aquestes élites, així com identificar els lligams clien-

telars i de dependències que mantenen amb altres ciutats o territoris. Lògicament, aquesta epigrafia reflecteix només el moment final d'un procés que hem anat descrivint prèviament, però és cert que coincideix en el temps amb el moment definitiu de consolidació d'aquestes estructures que suposa el període augustal (Rodà 1989).

El marc històric

Tots aquests canvis de la segona meitat de s. I aC s'emmarquen en un context força complex. El període s'inicia a la nostra àrea coincidint amb el conflicte armat entre Pompeu i Cèsar a llerda, si bé cal tenir en compte que aquests enfrontaments pogueren tenir episodis posteriors, com indica la llarga seqüela d'enfrontaments protagonitzats pels fills de Pompeu (Dió Casi XLV, 10). Encara l'any 49 aC, el paisatge ètnic i polític que reflecteix l'obra de Cèsar mostra el paper actiu de les comunitats indígenes catalanes, i queden pocs dubtes que el joc d'aliances que es desenvolupà durant el conflicte fou decisiu en la posterior reorganització administrativa d'aquests territoris iniciada per Cèsar.⁸¹

Les actuacions de Cèsar l'any 49 aC, -quan retornà a Tarraco, on l'esperaven delegacions de quasi tota la Citerior i on decretà diverses recompenses (*honores*) privades i públiques a diverses comunitats- i les mesures preses l'any 45 aC, un cop sotmesa tota la península (Dió Cassi XLIII, 39), suposaren el primer esforç global de reorganització dels territoris hispans. La vessant colonitzadora d'aquesta política sembla per primera vegada respondre a una voluntat global, imperial, tot i que no ha de ser sobrevalorada.⁸² Cèsar no dubtarà a fundar colònies fora d'Itàlia, tant a Àfrica com a la Gàl·lia, Macedònia, Grècia, etc... no només per assentar els seus veterans i donar sortida a una part de la *plebs* d'Itàlia, sinó també com una forma d'accelerar la integració d'aquests territoris a l'Imperi. Així ha d'entendre's l'àmplia política de concessió d'estatus jurídics privilegiats a diverses comunitats a una escala sense paral·lels en la història romana, tant de dret romà -encara

80.- Durant l'època republicana, les élites sembla que són bàsicament urbanes, amb poca presència al camp, mentre que a partir del sorgiment de les *villae*, moltes d'elles suburbanes, comença a estendre's no només un nou tipus arquitectònic, sinó sobretot un nou model de comportament social, la del noble que alterna la seva vida urbana i la rural, que administra el seu temps entre la vida política a la ciutat, la supervisió dels seus *fundi* rurals i la residència en aquests nous àmbits privats.

81.- En aquest sentit, és molt interessant destacar com en el relat de Cèsar algunes de les comunitats (*civitates*) esmentades responen encara al seu etnònim, com els ilerjavons, i la resta coincideixen amb centres ibèrics finals importants (Cèsar, *B.C.* I, 60), mostrant encara un panorama polític i territorial amb un fort component indígena.

Contrasta aquesta situació amb la d'Ulterior, on, com hem indicat anteriorment, el pes dels ciutadans romans residents a la província era prou fort com perquè es reclutés per part dels pompeians la famosa *legio vernacula* i s'esmentessin sovint els *conventus* de ciutadans romans ubicats en algunes ciutats (Cèsar, *B.C.* II, 21).

82.- Alguns investigadors han vist en l'episodi de l'arribada de tropes romanes i gal·les a llerda el 49 (Cèsar, *B.C.*, I, 51) un exemple d'arribada massiva de colons (Roldan 1989); hipòtesi que no sembla tenir gaire solidesa si tenim en compte la terminologia clarament militar -en especial el terme *commeatus*- que s'utilitza en aquest passatge (Olesti 1998, nota 19).

molt selectivament- com de dret llatí, entès ja com un primer pas i una forma prèvia de promoció. En el cas hispà, és significativa la preponderància de concessions colonials a la província d'Ulterior respecte a Citerior, fet que també ha estat interpretat com a indicatiu d'una presència superior de ciutadans romans (Le Roux 1995, 53). També degué ser important la política cesariana de concessions de ciutadania als indígenes que el recolzaren, fet que cal diferenciar del propi fenomen colonial (Dió Cassi XLIII, 39, 5), i que s'ha d'emmarcar en un context d'intervencions col·lectives i àmplies, i no en limitades promocions personals, com havia estat la tònica fins aquell moment. Alguns autors han destacat com a significativa la nombrosa presència de *Iulii* en algunes àrees (Pons 1994).

Finalment, en aquesta línia favorable als provincials, el text de Dió esmenta com Cèsar va garantir les terres als seus partidaris, i els va eximir de la taxació. Aquesta política contrasta en canvi amb les mesures repressives envers els enemics, com s'exemplifica en el cas de les ciutats bètiques a les quals Cèsar imposa noves contribucions l'any 45, o la confiscació d'una part de les seves terres. Aquestes mesures punitives tenen un reflex territorial a casa nostra, com indica la confiscació de terres a Empúries per repartir-les als veterans cesarians, o la hipotètica planificació de la futura colònia de Barcino (Mayer 1995, 102).

Tots aquests elements seràn represos pel seu hereu, Octavi-August, i no pot estranyar la dificultat de diferenciar quines foren les mesures preses per Cèsar, quines les planejades per Cèsar però dutes a terme per August, i quines les pròpiament augustals. Tanmateix, l'arqueologia sembla confirmar que és sobretot a partir del període augustal (tenint en compte que de fet el poder d'Octavi-August sobre Hispania s'inicià ja poc després del 42 aC) quan es documenten els canvis més significatius.

L'obra d'August i del seu comandant Agripa, considerat el pont entre l'obra de Cèsar i el propi príncep, ha estat ben estudiada i no hi entrarem en detall (Rodà 1999). Cal dir, però, que aquestes actuacions suposen a la pràctica l'etapa final del procés de romanització en aquests territoris, ja que serà en aquest moment quan hauran desaparegut els principals elements de les formes d'ocupació del territori i les relacions socials del període ibèric final, establint-se les bases del nou model alt-imperial. A això hi contribueixen alguns elements decisius, com la consolidació de les estructures administratives i polítiques que impliquen les seves refor-

mes -no tan sols a escala provincial sinó imperial-, i també les mesures més locals derivades d'alguns fets puntuals: les repercussions de les guerres càntabres (preparatius, infraestructures associades, la problemàtica repartició de terres als veterans), les estades del propi August a Tarraco, etc...

No podem obviar la importància d'aquestes mesures en els canvis territorials que hem documentat. Per exemple, la *deductio* de la colònia de Barcino suposà sens dubte un fort trasbals en l'equilibri territorial de l'àrea de la costa central catalana (amb la fi documentada d'alguns establiments rurals), i les repercussions sobre les *civitates* preexistents degué ser molt notable (Aquilué 1984). Però fins i tot aquesta mesura en part conjuntural (la necessitat d'establir un contingent de veterans) respon també a una política més ambiciosa, tendent a la vertebració jurídica dels territoris provincials i a la seva integració a l'imperi, de manera que la condició de colònia romana que rep la ciutat situa aquesta comunitat en una posició privilegiada en les relacions amb la metròpoli, actuant com un centre polític preeminent respecte a les *civitates* septentrionals catalanes.⁸³

De fet, no és casual que s'aprofiti la pròpia definició del territori de Barcino per emprendre una política de delimitacions i amotllament dels territoris dependents de les noves *civitates* de rang jurídic autònom, com testimonia el recent *terminus augustalis* de Montornès (Jarrega/Rodà 1999). El que s'està determinant no són només els límits exactes de les ciutats, sinó que -com demostra l'interès de les lleis municipals per fixar amb precisió els límits del territori de la ciutat (Sáez 1997, 142)- el més important és fixar i identificar els recursos d'aquell territori delimitat, avaluant i censant els béns i riqueses públiques i privades, amb l'objectiu final de poder fixar-hi una convenient fiscalitat, tant local com imperial. No és casual que sigui August precisament el que implementí una nova política fiscal a l'imperi, i el que repregui la tradició d'efectuar el *lustrum* entre els ciutadans, aturada durant força temps pels problemes polítics. Ara són les noves *civitates* autònomes, de rang llatí o romà, les noves cèl·lules administratives i fiscals d'aquests territoris, i les seves élites les responsables de la recaptació dels tributs i dels administradors provincials. En aquest context, la política urbanitzadora d'August, que ens esmenten a bastament les fonts (Dió Cassi LIV, 23,7), és força coherent, en respondre a l'objectiu bàsic no tan sols d'establir noves poblacions en un territori, sinó sobretot de vertebrar-lo a través d'a-

83.- Granados/Rodà (1994). És més, la pròpia *deductio* acollirà probablement personatges indígenes, si podem interpretar com a tals alguns dels nombrosos *Iulii* apareguts en l'epigrafia, o algun personatge de filiació no romana (IRC IV), o fins i tot la més polèmica existència d'una inscripció ibèrica perduda a la ciutat (Panosa 1996), de manera que la pròpia fundació colonial respon a l'objectiu de premiar i recompensar les élites locals més favorables.

quest nou model urbà consolidat i regulat jurídicament.⁸⁴ També aquestes actuacions tingueren una repercussió sobre el territori rural. Per a alguns autors, els canvis es deuen especialment a la política de confiscacions i reparticions desenvolupada per August o els seus lloctinents, lligada a l'arribada dels nous colons i veterans (Revilla 1995a). De nou, però, creiem que les dades arqueològiques no permeten magnificar aquesta presència. Sens dubte, aquest és el moment d'arribada més important de colons i veterans d'origen extrapeninsular a la nostra àrea, però cal tenir en compte que, a l'àmbit rural, enfront dels abandonaments i noves fundacions, predomina la continuïtat i la pervivència. És cert que la continuïtat arqueològica pot amagar canvis de propietat, i que el panorama de l'estructura de la propietat de la terra en època tardo-republicana i alt-imperial és força complexa (existeixen fórmules de lloguer o arrendament difícils d'identificar per l'arqueologia), però creiem que l'estudi diacrònic que hem presentat mostra poques fractures i trencaments en l'ocupació, mentre que pràcticament arreu la gènesi de les vil·les és un fenomen uniforme amb precedents més antics, que seria difícil d'explicar globalment per l'arribada de nous propietaris en un marc colonial.

Aquest sorgiment del sistema de la vil·la, nom que s'ha donat -potser no gaire encertadament- a unes formes socials de producció que comporten l'aparició d'aquest tipus de residències i centres de producció rural, és un dels testimonis arqueològics més clars d'aquesta

fase final del procés de romanització. Tanmateix, l'èxit econòmic de les élites propietàries de les vil·les no pot entendre's sense integrar en aquest model tot un seguit d'establiments secundaris que defineixen la veritable estructura productiva del territori (Revilla 1995b), vinculats potser als nuclis centrals a partir de cadenes de dependència personal, i que, igual com les mateixes vil·les, semblen haver-se originat en un moment força anterior, que nosaltres vinculem amb el fenomen del reassentament.

En definitiva, el període augustal serà el que veurà la decisiva consolidació d'unues élites locals jurídicament ben integrades a l'Imperi, tant a escala personal i familiar, a través de les àmplies concessions de ciutadania, com sobretot a escala comunitària, a través del reconeixement jurídic de les autonomies urbanes i municipals. La filiació indígena o forània d'aquestes élites serà a partir d'aquest moment un element de poca importància, ja que l'imperi d'August ha optat per un sistema integrador i obert envers les élites provincials. No és sorprenent per tant que sigui precisament a partir d'ara quan començarem a conèixer a través de l'epigrafia aquests llinatges, quasi sempre vinculats a la tribu Galèria, i que alguns d'ells comencin a promocionar-se i a desenvolupar una carrera ascendent en la vida política local i provincial primer, i imperial després. El cercle s'ha tancat, i la integració d'aquestes comunitats indígenes a l'imperi farà possible una ràpida consolidació de les formes econòmiques, socials i culturals romanes arreu dels territoris costaners catalans.

BIBLIOGRAFIA

AGUILAR, A. 1993, Avangç preliminar a l'estudi dels cadastres romans a la comarca del Vallès, *Estudios de la Antigüedad* 6/7, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 119-132.

AGUILAR, A., ÑACO, T. 1995, Fiscalidad romana y la aparición de la moneda ibérica. a) El periodo protoprovincial (206-195 a.C.). b) 195-171 a.C. Algunos textos polémicos, *I Encuentro Peninsular de Numismática Antigua. La moneda Hispánica: ciudad y territorio*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 281-288.

AADD 1993, *Anuari d'Intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. 1982-89*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.

AQUILUE, X., DUPRÉ, X. 1986, Reflexions entorn de Tarraco en època republicana, *Forum* 1, 6-11.

AQUILUÉ, X., CASTANYER, P., LLINÀS, J., MERINO, J., SANTOS, M., TREMOLEDA, J. 1996, Noves excavacions al fòrum de la ciutat romana d'Empúries, *Terceres Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona (Santa Coloma de Farners, 14 i 15 de juny de 1996)*, 155-165.

AQUILUÉ, X., PARDO, J. 1990, La vil·la romana de Can Martí (Samalús), *Cypsela* 8, 87-100.

84.- Pel que fa als centres urbans secundaris, com Egara, Vic o altres, hauran d'esperar encara al període Flavi per assolir la seva definitiva autonomia, i esdevenir veritables ciutats des del punt de vista jurídic, però ja en aquest moment augustal podem intuir l'inici d'aquestes promocions a través de mecanismes com la concessió de ciutadania a les élites locals i l'aparició dels primers espais de caràcter públic (García/Oleisti 1999). Potser les mencions a nuclis *contributii* o *adtributii* en algunes fonts podria definir la seva situació jurídica durant el període augustal, vinculades a les colònies o municipis ara consolidats (Prieto 1995). Tanmateix, des del punt de vista arqueològic no sembla casual que molts d'aquests centres presentin en època augustal els primers nivells d'ocupació significatius, cosa que s'adiu força bé amb la voluntat urbanitzadora i vertebradora d'August.

- ARQUEOCIÈNCIA SCP 1997, *El jaciment romà del Morè, Excavacions Arqueològiques de Catalunya* 13, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- ASENSIO, J.A. 1995, *La ciudad en el mundo prerromano en Aragón, Caesaraugusta* 70, Zaragoza.
- ASENSIO, D., DEVENAT, L., SANMARTÍ, J. 1998, Les importacions amforals d'origen púnic a la costa de Catalunya en època tardorepublicana, *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, 2on Col. *Int. d'Arqueologia Romana*, Badalona, 66-73.
- ASENSIO, D., MARTÍN, A. 1998, El derelict de Bon Capó (l'Ametlla de Mar): l'inici de l'expansió de vi italià a la Península ibèrica, *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, 2on Col. *Int. d'Arqueologia Romana*, Badalona, 138-150.
- BANÚS, J., 1991, Les sitges del Poblat ibèric de Burriac (Cabrera): les sitges num. 36 i 37. Noves aportacions sobre la fase final del poblat, *Laietania* 6, Mataró, 57-83.
- BARBERÀ, J., PASCUAL, R. 1980, Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana, *Ampurias* 41-42, Barcelona, 203-242.
- BELTRAN, F. 1998, De nuevo sobre el origen y la función del denario ibérico, *La moneda en la sociedad ibèrica*, Barcelona, 101-118.
- BIRKS, P., RODGER, A., RICHARDSON, J.S. 1984, Further aspects of the *Tabula Contrebiensis*, *Journal of Roman Studies* LXXIV, London, 45-73.
- BOSCH, J., ENRICH, R., LLORENS, J.M^a, MATARÓ, M., PÀMIES, A., PARDO, J., RUEDA, J.M., SERRAT, I. 1986, Resultats de les excavacions arqueològiques portades a terme al Turó del Vent (Llinars del Vallès), *Tribuna d'Arqueologia* 1984-85, Barcelona, 121-131.
- BURCH, J. 1996, L'ús de sitges en època republicana al nord-est de Catalunya, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 6, 207-216.
- BUXÓ, R., PONS, E., VARGAS, A. 1998, *El graner de l'Empordà. Mas Castellar de Pontós a l'edat del Ferro*, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona.
- CAMPO, M. 1998, Les primeres monedes dels ibers: el cas de les imitacions d'Emporion, *La moneda en la societat ibèrica*, Barcelona, 27-48.
- CANTARELL, I., ESTRADA, J. 1998, La vil·la romanorepublicana de Can Massot (Montmeló) i el seu camp de sitges, *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, Granollers, 137-142.
- CARBONELL, E., FOLCH, J., MARTINEZ, J. 1991, Notícia de les excavacions al jaciment ibèric i romà de Can Feu (St. Quirze del Vallès), *Limes* 1, Cerdanyola del Vallès, 151-154.
- CARRETÉ, J.M., KEAY, S., MILLET, M. 1995, *A Roman provincial capital and its hinterland*, Ann Arbor, Londres.
- CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J.M., TREMOLEDA, J. 1995, *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del Nord-est*, Sèrie Monogràfica del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona 15, Girona.
- CEBRIÀ, A., RIBÉ, G., SENABRE, M.R. 1991, L'arqueologia a l'alt-Penedès: estat de la qüestió als anys 90, *Miscel·lànea Penedesenca* XV, 37-153.
- CERDÀ, J.A., GARCIA, J., PUJOL, J., ZAMORA, D. 1994, Troballa d'una sitja ibèrica del jaciment de Can Miralles-Can Modolell, *Pyrenae* 25, 181-204.
- CERDÀ, J.A., GARCIA, J., MARTÍ, C., PUJOL, J., PERA, J., REVILLA, V. 1997, El *cardo Maximus* de la ciutat romana d'Iluro, *Laietania* 10, vol. 1 i 2.
- CHRISTOL, M., PLANA, R. 1997, *Els negotiatores de Narbona i el vi català, Faventia* 19/2, Bellaterra, 75-95.
- CLAVEL-LÉVÊQUE, M. 1989, Terre, controle et domination. Revoltes et Cadastres en Transalpine, *Puzzle Galois. Les Gaules en Memoire*, Besançon, 213-254.
- CODEX SCCL 1995, Excavacions a la variant de Mataró, in M. Prevosti (Ed.) *Autopistas i Arqueologia*, Barcelona, 39-126.
- COARELLI, F. 1996, La romanización de Umbría, in Blázquez-Alvar (eds.), *La romanización en Occidente*, Madrid, 57-68.
- COLL, R., CAZORLA, F., BAYES, F. 1994, Una cova-Santuari ibèrica en el Maresme: la cova de les encantades en el Montcabrer, *IX Sessió d'Estudis Mataronins*, Mataró.
- COLL, R., PREVOSTI, M., MONTLLÓ, J., CAZORLA, F. 1998, *Història i salvaguarda d'un jaciment ibèric: la Cadira del Bisbe*, Premià de Mar.
- COMAS, M. 1998, La producció i el comerç de vi a Baetulo. Estat de la qüestió, *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, 2on Col. *Int. d'Arqueologia Romana*, Badalona, 219-231.
- COMAS, M., MARTÍN, A., MATAMOROS, D., MIRÓ, J. 1987, Un tipus d'àmfora Dressel 1 de producció Laietana, *1eres Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana*, Documents de treball, Granollers, 372-378.
- CRINITI, N. 1970, *L'epigrafe di Ausculum di Gn. Pompeo Strabone*, Milà.
- DAURA, A., GALOBART, J., PIÑERO, J. 1995, *L'Arqueologia al Bages*, Manresa.
- GARCIA, D. 1987, Observation sur la production et le commerce des céréales en Languedoc Méditerranéen durant l'Age du Fer: les formes de stockage des grains, *Revue d'Archéologie de Narbonnaise* 20, Narbona, 43-98.
- DYSON, S.L. 1980-81, The distribution of roman republican family names in the Iberian Peninsula, *Ancient Society* 11/12, 257-299.
- FRANCÈS, J. 2000, Origen i característiques de l'hàbita ibèric laietà, *Curs: El Vallès i la Laietania ibèrica*, Dossier del Curs, Sabadell.

- FONT, G., MATEU, J., PUJADES, S., RUEDA, J.M., TURA, J. 1996, El mas ibèric de Can Pons (Arbúcies), *Tribuna d'Arqueologia* 1994-95, 93-104.
- GALVE, M.P. 1996, *Los antecedentes de Caesar Augusta. Estructuras domèstiques de Salduie*, Saragossa.
- GARCÍA, J., 1993, *Turó dels dos pins. Necròpolis ibèrica*, Sabadell.
- GARCÍA, J. 1998, La transició del món ibèric al món romà en el Maresme, *Roma al Maresme, Mataró* 1997, 41-66.
- GARCÍA, J., E. GURRI, E. 1996-97, Les imitacions laietanes d'àmfores Itàliques a la zona central de la comarca del Maresme en època tardorrepública, *Hispania i Roma. D'August a Carlemany. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins XXXVI*, Girona, 397-424.
- GARCIA, J., D. ZAMORA, D. 1993, La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació de la Laietània ibèrica, *Laietania* 8, Mataró, 147-178.
- GARCÍA, G., OLESTI, O. 1999, Terrassa i el seu territori a l'edat antiga: estat de la qüestió i noves perspectives de recerca, *Terme* 14, 13-23.
- GASULL, P., BLANCH, R., GONZALEZ, A., LORENCIO, C., MAYORAL, F., XANDRI, J., YLL, E. 1995, *El poblament ibèric de Castellruf*, Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya 16, Barcelona.
- GRANADOS, O., RODÀ, I. 1994, La Barcelona d'època romana, *III Congrés d'Història de Barcelona*, I, Barcelona, 11-24.
- GUITART, J. 1994, Un programa de fundacions urbanes a la Hispania Citerior de principis de s. I a.C., *La ciutat en el món romà. XIV Congrés Internacional Arqueologia Clàssica*, Tarragona, 205-214.
- GUITART, J., PADRÓS, P., FONOLLÀ, A. 1994, Aproximació a l'esquema urbanístic fundacional de la ciutat romana de *Baetulo*, *La ciutat en el món romà*, Tarragona, 188-190.
- GUITART, J., CARRERAS, C., PERA, J. 1998, La presència de vi italià a les fundacions urbanes de principis de s. I a.C. a l'interior de Catalunya: l'exemple de lesso, *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental, 2on Col. Int. d'Arqueologia Romana*, Badalona, 39-65.
- GURRERA, M., F. GALLEMÍ, F. 1994, El jaciment de Can Soleret (Mataró, el Maresme). Un límit de propietat rural privada en època romana, *Laietania* 9, 159-180.
- HOPKINS, K. 1996, La romanització: assimilació, canvi i resistència, Blázquez-Alvar (eds.), *La romanització en Occidente*, Madrid, 15-43.
- JARREGA, R. 1995, Les àmfores romanes del Camp de Tarragona i la producció del vi tarraconense, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 5, 179-194.
- JÁRREGA, R., RODÀ, I. 1999, El terminus augustalis de Montornès: noves dades epigràfiques, *Lauro* 16, 1-20.
- JUAN, J. 1998, El cultivo de la vid y la elaboración del vino en la Península ibérica en la Antigüedad. Aportaciones de los análisis de residuos, *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental, 2on Col. Int. d'Arqueologia Romana*, Badalona, 87-92.
- KEAY, S.J. 1990, Processes in the Development of the coastal Communities of Hispania Citerior in the Republican Period, in Blagg-Millet, *The early Roman Empire in the West*, Oxford, 120-150.
- KEAY, S.J. 1996, La romanització en el Sur y Levante hasta la época de Augusto, in Blázquez-Alvar (eds.), *La romanització en Occidente*, Madrid.
- LEPP, A. 1986, Informe sobre la campanya d'excavacions de l'any 1986 al Poblament del Turó Gros de Cèllec (Orrius), Servei d'Arqueologia, Direcció General del Patrimoni, Barcelona, (Inèdit).
- LE ROUX, P. 1995, *Romains d'Espagne*, Paris.
- LLINÀS, J., MERINO, J., MIRÓ, M., MONTALBÁN, C., PALAHÍ, Ll., SAGRERA, J. 1998, *La Perelada ibèrica i medieval segons l'Arqueologia*, Figueres.
- LOPEZ, A., CAIXAL, A., FIERRO, X., CASTELLANO, A. 1992, *La primera Vilanova*, I.E.P. 67, Vilanova.
- LOPEZ MELERO, R., SANCHEZ, J.L., GARCIA, S. 1984, El bronce de Alcántara: una *deditio* del 104 a.C., *Gerión* 2, 265-323.
- MACÍAS, M., REMOLÀ, J.A. 1993, Anàlisi de l'hàbitat d'època ibero-romana a la zona de l'Albornar, *Miscel·lànea Penedesenca* XVI, 139-162.
- MARTÍ, B. 1998, *El área territorial de Arse-Saguntum en época ibérica*, València.
- MARTÍN, A. en premsa, Las termas republicanas de Cabrera de Mar (Maresme, Barcelona), *Termas romanas en el Occidente del Imperio*, Gijón.
- MATAMOROS, D. 1991, Els ancoratges antics de Vilasar de Mar/Cabrera de Mar i de Mataró (El Maresme), *Laietania* 6, Mataró, 85.
- MAYER, M. 1995, El primer horizonte epigràfic en el litoral noreste de la Hispania Citerior, in Beltrán, M. (ed.), *Roma y el nacimiento de la cultura epigráfica en Occidente*, Zaragoza, 97-118.
- MAYER, M. 1998, Història romana de Catalunya, *Prehistòria i Història Antiga de Catalunya. Moduls didàctics*, Universitat Oberta de Catalunya.
- MAYER, M., RODÀ, I. 1986, La Romanització de Catalunya. Algunes qüestions, *Protohistòria Catalana, 6è Col. Internacional de Puigcerdà* (1984), Puigcerdà, 339-351.
- MIRET, M., J. SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. 1991, From indigenous structures to the roman world: models for the occupation of central coastal Catalunya, Barker-Lloyd (eds.) *Roman Landscape archeological survey in the Mediterranean region*, Londres., 47-53.
- MIRET, M., V. REVILLA, V. 1995, El poblament romà al litoral central de Catalunya, *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló* 16, 189-210.

- MIRÓ, J. 1988, *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (I a.C.-I d.C.)*, BAR Int. Series 473, Oxford.
- MIRÓ, C., FOLCH, J., MENÉNDEZ, X. 1998, El procés de romanització al curs mitjà de la riera de Caldes (Vallès): estat de la qüestió, *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, Granollers, 381-390.
- MOLAS, M.D., DURAN, M., MESTRES, I., PUJADES, J. 1995, L'establiment iberoromà del camp de les Lloses (Tona), *Tribuna d'Arqueologia* 1993-94, 63-75.
- MORER, J., RIGO, A., BARRASSETAS, E. 1997, Les intervencions arqueològiques a l'Autopista A-16: valoració de conjunt, *Tribuna d'Arqueologia* 1996-97, 67-98.
- NIETO, X. (ed.) 1989, *Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip*, Girona.
- ÑACO, T. 1998, *La deditio Ilergeta del 205 a.C. La solució militar en la gènesi de la política fiscal romana a Hispània*, *Pyrenae* 29, 135-146.
- ÑACO, T. 1999a, La presión fiscal romana durante las primeras décadas de la conquista de Hispania (218-171 a.C.): un modelo a debate, *Studia Historica. Historia Antigua* 17, 321-369.
- ÑACO, T. 1999b, Uso y abuso de la *aestimatio frumenti* en la fiscalidad provincial romana tardorrepública, *Gaceta Numismática* 133, 49-62.
- ÑACO, T. en premsa, *Hospitium militare*. Albergue y manutención invernal de legionarios en ciudades peregrinas (s. II-I a.C.), *Dialogues d'Histoire Ancienne*.
- ÑACO, T., PRIETO, A. 1999, Moneda e historia monetaria en la Hispania republicana: ¿Economía, política, fiscalidad?, *Studia Historica. Historia Antigua* 17, 193-241.
- OLESTI, O. 1992, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I aC.): estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- OLESTI, O. 1993, La romanització del Maresme: un nou model d'interpretació, *L'Avenç* 172, Juliol-Agost 1993, 8-15.
- OLESTI, O. 1994, Les actuaciones Pompeianes a Catalunya: reorganització del territori i fundació de noves ciutats, *La ciutat en el món romà. XIV Congrés Internacional Arqueologia Clàssica*, Tarragona, 316-317.
- OLESTI, O. 1995, *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I aC.): estudi d'Arqueomorfologia i Història*, Premio Iluro 1994, Mataró.
- OLESTI, O. 1996-97, Els primers productors d'àmfores vinícoles al Maresme, *Hispània i Roma. D'August a Carlemany*, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* XXXVI, Girona, 425-448.
- OLESTI, O. 1997, El origen de las villae romanas en Cataluña, *Archivo Español de Arqueología* 70, Madrid, 1-20.
- OLESTI, O. 1998, Els inicis de la producció vinícola a Catalunya: el paper del món indígena, *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental, 2on Col. Int. d'Arqueologia Romana*, Badalona, 246-257.
- OREJAS, A., SASTRE, I. 1999, Fiscalité et organisation du territoire dans le Nord-Ouest de la Péninsule Ibérique: civitates, tribut et ager mensura comprehensus, *Dialogues d'Histoire Ancienne* 25/1, Besançon, 159-198.
- PALET, J.M. 1997, *Estudi territorial del Pla de Barcelona*, C.A.C., Barcelona.
- PALMÉ, M., PRINCIPAL, J. 1988, Interpretació històrica sobre el jaciment de St. Miquel de Sorba, *La romanització del Pirineu. 8è Col. Internacional e Puigcerdà*, Puigcerdà, 23-27.
- PANOSA, M.I. 1996, Elementos sobre la fase de bilingüismo y latinización de la población ibérica, in Villar, F., d'Encarnação, J. *La Hispania Prerromana*, Univ. Salamanca, 217-246.
- PAYÀ, X., PUIG, F., REYES, T. 1995, Primeres datacions dels nivells fundacionals d'Aeso, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 4, 151-172.
- PAYÀ, X. 1996, Noves dades de la ciutat romana d'Ilerda, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 6, 119-149.
- PENA, M.J. 1994a, Importance et rôle de la terre dans la première période de la présence romaine dans la Péninsule Iberique, in Doukellis, P., Mendoni, L. (eds.), *Structures et rurales et sociétés antiques*, Corfú, 329-337.
- PENA, M.J. 1994b, Conquête et colonisation dans la Péninsule Ibérique pendant le II siècle av.n.e., *De la terre au ciel, Paysages et cadastres antiques*, A.L.U.B., Paris, 247-258.
- PENA, M.J. 1998, Repartos de tierras en la Hispania republicana y las listas de nombres, *Faventia* 20/2, 153-161.
- PENA, M.J., A. BARREDA, A. 1997, Productores de vino del nordeste de la Tarraconense, *Faventia* 19/2, Bellaterra, 51-73.
- PERA, J. 1997, *Iesso i Sigarra* en el marc de la romanització de la Citerior, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 7.
- PINA, F. 1997, Las comisiones senatoriales para la reorganización de Hispania, *Dialogues d'Histoire Ancienne* 23/2, 83-104.
- PLANA, R. 1993, Paisatges i estructures rurals antigues en el Nord-est català: territori de la ciutat romana de Gerunda, *Estudios de la Antigüedad* 6/7, 99-117.
- PLANA, R. 1994, Romanisation et aménagements fonciers dans le Nord-est catalan, in Doukellis, P., Mendoni, L. (eds.), *Structures et rurales et sociétés antiques*, Corfú, 339-350.
- PREVOSTI, M. 1981, *Cronologia i poblament a l'area rural d'Iluro*. II vols. Mataró.

- PREVOSTI, M. 1995, Conclusiones, M. Prevosti (Ed.) *Autopistas i Arqueologia*, Barcelona, 243-256.
- PREVOSTI, M. 1996, Tanagrina y restes romanes republicanes trobades sobre el cim de Burriac, *Pyrenae* 27, 301-310.
- PREVOSTI, M., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. 1987, Algunes hipòtesis sobre els objectius i estratègies de la colonització romana a la costa central de Catalunya, *Jornades Intern. d'Arqueologia Romana*, Documents de treball, Granollers.
- PREVOSTI, M., CLARIANA, J.F. 1988, *Torre Llauder. Mataró. Vil·la romana. Guia de jaciments arqueològics*, Museu Comarcal del Maresme, Barcelona.
- PRIETO, A. 1989, Aproximación a las formas de dependencia en los territorios de Baetulo i Iluro, *Esclavos y semi-libres en la Antigüedad clásica*, Madrid, 179-185.
- PRIETO, A. 1992, Tarraco, *I Congreso Histórico-Arqueológico Hispano-Italiano*, *Dialoghi di Archeologia* 1-2, 79-93.
- PRIETO, A. 1993, La relación entre Egara y Barcino en época romana, *Homenaje a Abilio Barbero*.
- PRIETO, A. 1995, L'espace social du pouvoir en Hispanie Romaine, *Pouvoir et "Imperium"*, *Diaphora* 6, 213-226.
- PRIETO, A. 1998, Las transformaciones económicas de la Hispania Citerior durante la época republicana, *Italia e Hispania en la crisis de la República Romana*, Madrid, 87-98.
- PRINCIPAL, J. 1998, *Las importaciones de vajilla fina de barniz negro en la Cataluña Sur y Occidental durante el s. III a.C.*, BAR. Int. series, Oxford.
- PUJOL, J., GARCIA, J. 1994, El poblament ibèric dispers al Maresme central: l'exemple de Can Bada (Mataró), i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'Iluro, *Laietania* 9, Mataró, 87-130.
- PY, M. 1992, Conclusion, *Lattara* 5, 309-343.
- REVILLA, V. 1995a, *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis*, Cuad. de Arqueologia 8, Barcelona.
- REVILLA, V. 1995b, *Producción artesanal, viticultura y propiedad rural en la Hispania Tarraconense*, *Gerion* 13, 305-338.
- RIBAS, M., LLADÓ, J. 1977-78, Excavacions d'unes habitacions pre-romanes a Burriac, *Pyrenae* 13-14, 153 i ss.
- ROCAFIGUERA, M. 1995, *Osona ibèrica*, Vic.
- RODÀ, I. 1989, Los primeros magistrados en colonias y municipios de la Hispania Citerior (N. de Sagunto), *Estudios sobre Urso, Colonia Iulia Genitiva*, Sevilla, 345.
- RODÀ, I. 1998, El papel de Agripa en la trama urbana de la Hispania Augustea, *Los orígenes de la ciudad en el Noroeste hispánico*, Lugo, 275-293.
- ROLDÁN, J.M. 1989, *Ejército y sociedad en la España romana*, Universidad de Granada.
- ROVIRA i HORTALÀ, C. 1999, L'exhibició d'armes i cranis enclavats en els hàbitats ibers septentrionals, *Cypselà* 12, Girona, 167-182.
- RUÍZ, A., MOLINOS, M. 1993 *Los iberos*. Ed. Crítica, Barcelona.
- SÁEZ, P. 1997, Las tierras públicas en la *Lex Ursonensis*, *Studia Historica* 15, 137-152.
- SÁEZ, P. 1998, Transformaciones agrarias de la república al Imperio en la zona meridional Hispana, *Italia e Hispania en la crisis de la República Romana*, Madrid, 99-106.
- SALINAS, M. 1995, *El gobierno de las provincias Hispanas durante la República romana (218-27 a.C.)*, Univ. de Salamanca.
- SANMARTÍ, J. 1997, Las ánforas de los iberos: envases de transporte y almacejane, *Revista de Arqueología* 197, 6-11.
- SANMARTÍ, J. 1998, El món ibèric de la plenitud a la dissolució (s.II-I a.C.), *La moneda en la societat ibèrica*, Barcelona, 9-26.
- SANMARTÍ, J., ASENSIO, D., BELARTE, C., SANTACANA, J. 1998, Paisatges ibèrics, *Los iberos, Principes de Occidente*, Actes del Congrés, Barcelona, 373-386.
- SOLIAS, J.M. 1989, La romanització del curs inferior del Llobregat, *I Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat*, vol. 2, pre-Actes, Castelldefels.
- SOLIAS, J.M. 1993, El curs inferior del Llobregat en època ibèrica i romana, *Estrat* 6, 77-103.
- VELAZA, J. 1996, *Cronica Epigraphica Iberica*, in Villar, F., d'Encarnaçao, J., *La Hispania Prerromana*, Univ. Salamanca, 311-336.
- VILA, C. 1994, L'edifici públic de Burriac: hipòtesis sobre la seva funcionalitat, *Laietania* 9, 19-32.
- VILLARONGA, L. 1982, Les seques ibèriques catalanes: una síntesi, *Fonaments* 3, 135-183.